

TÜRKİYE'DE ÖZÜRLÜLERE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER

Yener ŞİŞMAN*

ÖZET

Çağdaş ülkelerde, özürlü bireylerin hayatın her yönüne eşit katılım imkânı ile bağımlı olmadan yaşama olanaklarına kavuşturulması doğrultusunda devletlere önemli sorumluluklar yüklenmekte, özürlü bireylerin hakları yasal düzenlemelerle güvence altına alınmaktadır. Türkiye'de ise, özürlü bireylerimiz ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili pek çok yasal düzenlemeden söz edilebilir. Ancak mevzuatımızda büyük bir dağınıklık söz konusudur. Çalışmanın amacı ise bu bağlamda, özürlülere yönelik ülkemizdeki dağınık mevzuatın konuları açısından bir arada ve topluca değerlendirilmesidir.

Anayasamız özürlü bireylere yönelik diğer yasal düzenlemelere hukuki bir dayanak sağlayan maddeleri nedeniyle ve 5378 sayılı Özürsüzlüler Kanunu özürlü bireylerin haklarını koruma altına alan özel bir yasal düzenleme olarak ülkemizdeki diğer yasal metinlerden ayrılarak öne çıkmaktadır. Bu temel gerekçeden hareketle çalışmamızda özürsüzlülere yönelik yasal düzenlemeler ele alınırken ilk olarak

Anayasamızdaki düzenlemelere değinilmiş ardından 5378 sayılı Özürsüzlüler Kanununun eğitime, istihdama vb. alanlara yönelik düzenlemeleri ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. Konunun açıklanmasında gerekli görüldükçe diğer yasal metinlerden de yararlanılmıştır.

Anahtar kelimeler: Özürlü, engelli, mevzuat.

ABSTRACT

DISABLED PEOPLE ORIENTED LEGAL REGULATIONS IN TURKEY

In modern societies, the governments have the responsibility for pledging equal rights and opportunities, which have been assured by laws and regulations, in all aspects of life for the disabled to act independently. This is also true in Turkey, where there are many regulations related directly or indirectly to disabled people. However, the rules and regulations on disabled people are fairly disorganized. The aim of this study is to evaluate these scattered regulations in our country and study them as a whole.

Constitutional Law, which provides a basis for all legislative laws and regulations, and Disabled People Law 5378 are two distinctive Laws that take the rights of disabled people under protection in our country. This study focuses on the regulations towards disabled people by considering the rationale given above. Firstly, the laws and regulations embraced within the constitutional law are discussed, and then the Disabled People law 5378 is debated in detail in terms of its regulations regarding education, employment and similar issues. In order to explain and clarify the subjects some legal documents and texts were used in this study.

Key Words: Disabled, handicapped, regulations.

* Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, e-posta: ysisman@anadolu.edu.tr

GİRİŞ

Ülkemiz açısından özürllülere yönelik uygulamalar için politika belirleme, yasal mevzuatı ve kurumsal yapıyı oluşturma faaliyetlerinin 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yoğunlaştığını söyleyebiliriz. 1997 yılında Özürllüler İdaresi Başkanlığı'nın kurulması, 1999 yılında "Özürllüler Şûrası"nın toplanması ve 2005 yılında kısaca "Özürllüler Kanunu" olarak bilinen yasal düzenlemenin yapılması özürllülere yönelik politikadaki yoğunlaşmanın temel göstergelerini oluşturmaktadır. Buna karşın ülkemizde özürllü bireylerimizin sorunlarının daha çok hukuki bir zemine taşınarak tartışıldığı gözlenmektedir. Bu düşüncenin, yasama ve yürütme organı tarafından da benimsendiği söylenilebilir. Nitekim yürürlüğe konulan mevzuat ve mevzuat hükümlerinde yapılan değişikliklere bakılacak olursa; ülkemizde özürllü bireylerin pek çok yasal düzenlemeye konu olduğu görülür. Mevzuat hükümleri üzerinde bu denli sıkça ve çokça yapılan değişiklikler, hem sorunun varlığını ve hem de çözümü doğrultusunda hukuki düzenlemelere yüklenen önemi göstermektedir. Ancak özürllülere ilişkin bir özel kanunun (Özürllüler Kanunu) varlığına rağmen özürllü bireyimiz ile ilgili düzenlemeler bir araya toplanamamıştır ve bu anlamda mevzuatımızdaki dağınıklık devam etmektedir. Çalışmanın amacı ise bu bağlamda, özürllülere yönelik ülkemizdeki dağınık mevzuatın konuları açısından bir arada ve topluca değerlendirilmesidir. Çalışmamızda özürllülere ilişkin düzenlemeler öncelikle Anayasa ve Özürllüler Kanunu¹ çerçevesinde genel olarak ele alınacak ardından ise bakım ve rehabilitasyona, eğitim ve öğretime, istihdama, sosyal güvenliğe, erişebilirliğe ve ayrımcılığa ilişkin düzenlemeler sırasıyla irdelenecektir.

¹ 5378 sayılı Özürllüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükümünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun kısaca **Özürllüler Kanunu** olarak adlandırılmaktadır.

1. GENEL OLARAK

1.1. Anayasa

Anayasanın 50/I, II maddesi, "*Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar*" demekte, çalışma yaşamının özürllüler açısından özel olarak düzenlenmesini öngörmektedir (Altan, 2008, 198).

Anayasası'nın sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenlerin sıralandığı 61. maddesi'nde ise "*Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır*" denilmekte ve bu doğrultuda devlete görev yüklenmektedir.

12 Eylül 2010 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edilen metin ise Anayasamızın 10. maddesine "*Çocuklar, yaşlılar, özürllüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirler eşitlik ilkesine aykırı sayılmaz*" hükmünü getirmiştir.

Bu üç madde dışında Anayasamızda özürllülere ilişkin doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak, yapılan genellemeler özürllüleri de kapsar niteliktedir. Örneğin Anayasa'nın 17. maddesinde "*Herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir*" hükmü, 49. maddedeki "*Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir*" hükmü ile bütünlenmiş ve çalışma hakkı özürllüleri de kapsar bir biçimde anayasal bir hak olarak düzenlenmiştir. Anayasanın devleti, çalışanları korumak ve çalışmayı desteklemekle yükümlü gören bu düzenlemesi, özürllülerin istihdam edilerek korunmalarını öngören sosyal politikaların özü ile de uyumludur.

Ayrıca 42. maddede "*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz*" ve "*Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır*" denilmekte, özürllülerin özel ve temel eğitim gereksinimlerinin karşılanması doğrultusunda korunmalarına hukuki bir dayanak oluşturulmaktadır (Altan, 2008, 198).

Son olarak Anayasanın bazı maddelerinde hiçbir ayırım gözetmeksizin kullanılan *herkes* sözcüğü nedeniyle bu maddelerinin de

özürlüler için aynen geçerli olduğu söylenmelidir. Örneğin Anayasanın 10. maddesinde “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir”, 60. maddesinde “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir” denilmektedir.

1.2. Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun

5378 sayılı Özürlüler Kanunu², özürlülerin sorunlarının çözümü için yeni sosyal politikalara ve özürlüleri ilgilendiren mevzuatın yeniden düzenlenmesine duyulan ihtiyaçtan hareketle başlatılan çalışmalar sonucunda 2005 yılında yürürlüğe girmiştir (ozida.gov.tr).

Özürlüler Kanunu ile ulaşılabilirlik, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğe ilişkin sorunların çözümü, özürlü bireylerin her bakımdan gelişmeleri, toplumsal hayata tam ve etkin katılımlarının sağlanması ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeler yasal bir çerçeveye oturtulmuştur (ozida.gov.tr).

Amacı; özürlülerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımının sağlanması olan 5378 sayılı “Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” bir yandan yeni düzenlemeler getirmekte iken diğer yandan özürlüleri ilgilendiren bazı yasal düzenlemelerde değişiklikler yapmaktadır.

Birinci bölümünde amaç, kapsam, tanımlar ve genel esaslara yer verilen Kanunun ikinci bölümünde özürlülerle ilgili sınıflandırma, bakım, rehabilitasyon, istihdam, eğitim ve öğretim gibi konular düzenlenmektedir. Üçüncü bölümde ise, özürlülere ilişkin mevcut yasal düzenlemelerde yapılan değişiklikler sıralanmıştır.

Kanunun 1. maddesinde amaç; özürlülüğün önlenmesi, özürlülerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğine ilişkin sorunlarının çözümü ile her bakımdan gelişmelerini ve önlerindeki engelleri kaldırmayı sağlayacak tedbirleri alarak topluma

² 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun Hükmünde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, Yayımlandığı Resmi Gazete: 07.07.2005/ 25868.

tam katılmalarını sağlamak ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemeleri yapmak şeklinde belirlenmektedir.

Kanunun amaçları arasında ilk olarak özürlülüğün önlenmesinden söz edilmesi dikkate değerdir. Zira özürlülüğün nedenleri dikkatle incelenirse ister doğuştan gelsin isterse de sonradan ortaya çıkmış olsun önemli bir bölümünün kaçınılabilir, önlenabilir nedenler olduğu görülecektir³. Bu gerçekten hareketle Özürlüler Kanunu, amaçlarından ilki olarak özürlülüğün önlenmesine değinmiş ve bu doğrultuda görev, erken tanı ve koruyucu hizmetler başlılığını taşıyan 11. maddede Sağlık Bakanlığı'na verilmiştir.

“Yeni doğan, erken çocukluk ve çocukluğun her dönemi fiziksel, işitsel, duyuşsal, sosyal, ruhsal ve zihinsel gelişimlerinin izlenmesi, genetik geçişli ve özürlülüğe neden olabilecek hastalıkların erken teşhis edilmesinin sağlanması, özürlülüğün önlenmesi, var olan özrüün şiddetinin olabilecek en düşük seviyeye çekilmesi ve ilerlemesinin durdurulmasına ilişkin çalışmalar Sağlık Bakanlığınca planlanır ve yürütülür”

Yine Özürlüler Kanunu'nun 36. maddesi ile 3960 sayılı Kalıtsal Hastalıklarla Mücadele Kanunu'na⁴ eklenen ve aşağıda verilen düzenleme de özürlülüğün önlenmesi amacına yöneliktir.

“Devlet, kalıtsal kan hastalıklarından thalessemia ve orak hücreli anemi dahil olmak üzere, bütün kalıtsal kan hastalıklarıyla ve özürlülüğe yol açan diğer kalıtsal hastalıklarla koruyucu sağlık hizmetleri kapsamında mücadele eder. Bunun için gerekli ödenek Sağlık Bakanlığının bütçesine konulur”.

³ Doğuştan gelen nedenler, zamansallık açısından; gebelik öncesindeki, gebelik sürecindeki veya doğum sırasındaki nedenlerden kaynaklanıyor olabilir. Akraba evliliği, annenin gebelikte aldığı radyasyon, kullandığı ilaçlar, geçirdiği hastalıklar, annenin yanlış ve özellikle yetersiz beslenmesi, annenin alkol, uyuşturucu, sigara vb. alışkanlıkları, doğumun emin olmayan ellerde ve uygun olmayan koşullarda yapılması, doğumda yaşanan travmalar, yanlış uygulamalar (Şişman, 1995, 27–31). Tüm bu nedenler aslında önemli ölçüde kaçınılabilir ve önlenabilir nedenler olarak karşımıza çıkar. Doğumdan sonra karşılaşılan olaylar arasında ise, trafik kazaları, iş kazaları, ev kazaları, hastalıklar, savaşlar, depremler, depremler, yangın ve sel felaketleri gibi kitlesel olaylar, kötü beslenme, alkol ve uyuşturucu gibi alışkanlıklar sayılabilir. (Şişman, 1995, 31–36; Karataş, 2002, 45).

⁴ Yayımlandığı Resmi Gazete 30.12.1993/21804.

Kanunun üçüncü maddesinde ise, özürlü kavramı tanımlandıktan sonra hafif özürlü ve ağır özürlü ayırımına yer verilmiş ardından da bakıma muhtaç özürlü tanımlanmıştır. Üçüncü madde ayrıca korumalı işyeri ve rehabilitasyon kavramlarını da tanımlamaktadır.

Buna göre özürlü, *“doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılama güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişi”* olarak tanımlanmaktadır.

Aynı maddeye göre hafif özürlü ve ağır özürlü tanımları uluslararası temel ölçütler esas alınarak hazırlanacak *özürlülük ölçütü* çerçevesinde belirlenecek ve gerek duyulduca bu ölçüt revize edilebilecektir. Sınıflandırma başlıklı 5. madde ise özürlülük ölçütünün tespiti ve uygulama esaslarının çıkarılacak bir yönetmelikle belirleneceğini söylemektedir. Bu şekilde sağlık, eğitim, rehabilitasyon gibi alanlarda ortak bir uygulama geliştirilebilecektir.

Sözü edilen Özürlülük Ölçütü, Sınıflandırması ve Özürlülere Verilecek Sağlık Kurulu Raporları Hakkında Yönetmelik⁵ çerçevesinde ağır özürlü; özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranı % 50'nin üzerinde olduğu tespit edilen özürlülerden; beslenme, giyinme, yıkanma ve tuvalet ihtiyacını giderme gibi öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede veya iletişim kurmada zorluk ya da yoksunluk yaşadığına ve bu becerileri başkalarının yardımı olmaksızın gerçekleştiremeyeceğine tıbbi olarak karar verilen kişi olarak tanımlanmıştır. Yani özürlü bir bireyin, ağır özürlü sayılabilmesi için tüm vücut fonksiyon kaybı oranının % 50'nin üzerinde olması yetmeyecek, aynı zamanda öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede veya iletişim kurmada zorluk ya da yoksunluk yaşadığına ve bu becerileri başkalarının yardımı olmaksızın gerçekleştiremeyeceğine tıbbi olarak karar verilmesi de gerekecektir.

Yönetmelik hafif özürlü tanımına ise Kanunda belirtilmesine rağmen yer vermemiştir. Ancak ağır özürlü sayılmayan özürlü bireyler, hafif özürlü olarak kabul edilebilecektir. Bu çerçevede Yönetmeliğin ağır özürlü tanımından hareketle hafif özürlü; özür durumuna göre tüm vücut fonksiyon kaybı oranına bakılmaksızın, beslenme, giyinme, yıkanma ve tuvalet ihtiyacını giderme gibi öz bakım becerilerini yerine getirmede, kendi başına hareket etmede veya iletişim kurmada zorluk ya da yoksunluk yaşamayan ve bu becerileri başkalarının yardımı olmaksızın gerçekleştirebilen kişiler olarak tanımlanabilir.

5378 sayılı Kanunun 3. maddesine göre bakıma muhtaç özürlü ise, özürlülük sınıflandırmasına göre resmi sağlık kurulu raporu ile ağır özürlü olduğu belgelendirilenlerden, günlük hayatın alışılmış, tekrar eden gereklerini önemli ölçüde yerine getirememesi nedeniyle hayatını başkasının yardımı ve bakımı olmadan devam ettiremeyecek derecede düşkün olan kişi şeklinde tanımlanmaktadır.

Kanunun özünü veren madde ise genel esasların belirlendiği dördüncü maddedir. Bu maddeye göre;

- Devlet, insan onur ve haysiyetinin dokunulmazlığı temelinde, özürlülerin ve özürlülüğün her tür istismarına karşı sosyal politikalar geliştirir. Özürlüler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele özürlülere yönelik politikaların temel esasıdır.
- Özürlülere yönelik olarak alınacak kararlarda ve verilecek hizmetlerde özürlülerin, ailelerinin ve gönüllü kuruluşların katılımı sağlanır.
- Özürlülere yönelik hizmetlerin sunumunda aile bütünlüğünün korunması esastır.
- Kurum ve kuruluşlarca özürlülere yönelik mevzuat düzenlemelerinde Özürlüler İdaresi Başkanlığının görüşünün alınması zorunludur.

Bu madde gereğince devlet, özürlülere yönelik ayrımcılık ile mücadele etmeli, alınacak kararlarda ve verilecek hizmetlerde ilgili tarafların katılımını sağlamalı ve hizmetlerin sunumunda mümkün

⁵ Yayımlandığı Resmi Gazete 16.07.2006/26230.

olduğu ölçüde özürlü bireyin ailesinden uzaklaştırılmamasına çaba göstermelidir.

2. BAKIM VE REHABİLİTASYONA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

2.1. Bakım Hizmetlerine İlişkin Düzenlemeler

5378 sayılı Özürsümler Kanunu'nun 6. maddesi'nde, bakım hizmetleri ile ilgili olarak, özürlü kişilerin yaşamlarını öncelikle buldukları ortamda sağlık, huzur ve güven içinde sürdürmesi, toplum içinde kendi kendilerini idare edebilecek ve üretken hâle gelebilecek şekilde bakım ve rehabilitasyonlarının yapılması, bunlardan ihtiyacı olanların geçici veya sürekli bakım altına alınması veya bunlara evde bakım hizmeti sunulmasının esas olduğu belirtilmektedir.

Bilindiği gibi, bakım hizmetleri, evde bakım veya kurum bakımı modelleriyle sunulabilir. Bakım hizmetlerinin bu amaçla özel olarak hazırlanmış bir kurumda sağlanması biçiminde tanımlanabilecek *kurum bakımı*, çoğu zaman yararlanıcıları pasif alıcılar haline getirdiği için, yüksek maliyeti nedeniyle, insanları alışkın olduğu çevreden, ailesinden ayırdığı böylece sosyal bir izolasyona neden olduğu için vb. birçok açıdan günümüzde eleştirilmekte ve ancak evde bakım verilmesinin çok güç olduğu özel durumlarda tercih edilmektedir. Kanun bu nedenle "öncelikle kişinin sosyal ve fiziksel çevresinden ayrılmaksızın hizmetin sunulması esas alınır" diyerek ailenin bütünlüğünün korunması temel ilkesine de uygun bir düzenleme getirmiştir.

5378 sayılı Özürsümler Kanunu'nun 30. maddesi ise 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na aşağıdaki maddeyi eklemiş, böylece bakıma muhtaç özürsümlerin bakım ücreti alabilmesi sağlanmıştır. Bu ücret asgari ücretin 2 katına kadar çıkabilmektedir.

"Her ne ad altında olursa olsun her türlü gelirleri toplamı esas alınmak suretiyle; kendilerine ait veya bakmakla yükümlü olduğu birey sayısına göre kendilerine düşen ortalama aylık gelir tutarı bir aylık net asgari ücret tutarının

2/3'ünden daha az olan bakıma muhtaç özürsümlere, resmî veya özel bakım merkezlerinde ya da ikametgâhlarında bakım hizmeti verilmesi sağlanır.

Bakıma muhtaç özürsümlere sunulacak bakım hizmetlerinin kapsamına, bakım hizmetinden yararlanabileceklerin başvuru şekline ve bu hizmetleri verecek olan gerçek ve tüzel kişilerin izin, çalışma, denetim, ücretlendirme ile bakım hizmeti karşılığı yapılacak ödemelere ilişkin usûl ve esaslar; Kurumun koordinatörlüğünde, Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Özürsümler İdaresi Başkanlığınca müştereken çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Bakıma muhtaç özürsümlere sunulacak bakım hizmetinin karşılığı olarak belirlenecek kişi başına aylık bakım ücreti tutarı, iki aylık net asgari ücretten fazla olamaz.

Bakıma muhtaç özürsümlerden Kurumca ve diğer resmî kurumlarca bakılanlar dışında kalanlara ilişkin bakım ücreti, bu amaçla Kurum bütçesine konulacak ödeneklerden karşılanır.

Bakıma muhtaç özürsümlere, ücretleri Kurum bütçesinden karşılanmak suretiyle sağlanacak bakım hizmetleri 4/1/2002 tarihli ve 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu hükümlerine tâbi olmaksızın temin edilir"

Ayrıca, bakıma muhtaç özürsümlerin tespiti ve özürsümlerin bakım hizmeti talebi ile ilgili süreçler bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Şahsi olarak veya akrabaları aracılığıyla başvuruda bulunmayan özürsümlerin tespiti için özürsümlerin yaşadığı şehrin mülki amirleri, sağlık kuruluşları, köy muhtarları veya güvenlik görevlileri ile kamu kurumları sosyal hizmetler il/ilçe müdürlüklerine beyanda bulunabilirler. İl/ilçe müdürlüklerinde özürsümlü ve/veya yakınlarıyla yapılacak olan ön görüşme sonrasında Bakım Hizmetleri Talep formu düzenlenecektir.

Başvurusu kabul edilen özürsümlü için sosyal inceleme raporu, bakım raporu ve yukarıda belirtilen belgeleri içeren bir dosya oluşturulur. Dosyadaki bilgiler doğrultusunda bakım hizmetleri değerlendirme heyetinin önerdiği "bakım hizmeti türü" il müdürlüğü tarafından onaylanır.

Özürsümlere sunulacak hizmetler ise kişisel bakım hizmetleri ile psiko-sosyal destek hizmetleri olarak ayrılmaktadır. Özürsümlü ve ailesi bu hizmetleri, tercihlerine bağlı olarak Genel Müdürlüğe bağlı bakım ve rehabilitasyon merkezlerinde, Genel Müdürlük oluruyla açılan diğer

resmi kurum veya kuruluşlara bağlı merkezlerde, özel bakım merkezlerinde veya özürünün ikametgâhında alabilir. Hizmeti verecek olan merkez, bakım hizmetleri değerlendirme raporunu dikkate alarak hizmeti alacak bireye özgü bakım planı hazırlayacaktır. Hizmetin özürünün birinci dereceden olmayan akrabaları tarafından verilmesi durumunda ise bakım hizmetleri değerlendirme heyeti, hizmeti verecek kişiye rehberlik yapmakla yükümlüdür.

Ödemeler SHÇEK Genel Müdürlüğü tarafından hizmeti veren kuruma yapılır. Bakım hizmetinin bakım merkezi tarafından görevlendirilen bakıcı tarafından merkezde veya özürünün ikametgâhında vermesi durumunda ise, kurum ödemeyi aşağıdaki belgelerin sunulması karşılığında hizmeti üstlenen kişiye yapmaktadır. Bu belgeler merkez tarafından onaylanmış Bireysel Bakım Planı, merkezin bakım ücretini alacak kişiye verdiği noter onaylı senedin fotokopisi, merkezin açılış izninin fotokopisi, Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nün hizmet onayı, merkezin hizmet verdiği tüm bakıma muhtaç özürülülerin isim listesi ve merkezde görevli personel listesidir. Hizmetin akrabalar tarafından verilmesi durumunda ise görevlendirilen kişiye ödeme Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü'nün hizmet onayı ve Bireysel Bakım Planı'nın aybaşında sunulması ile yapılır.

2.2. Rehabilitasyon Hizmetlerine İlişkin Düzenlemeler

Esenlendirme olarak da ifade edilebilecek rehabilitasyon kavramı; onarma, yeniden kazandırma, alıştırmaya yönünde tıbbi, mesleki ve sosyal bir içerikle irdelenebilir (Altan, 2008, 200-203). Bu anlamda rehabilitasyon, eksilen yada kaybolan yeteneklerin yeniden kazandırılması sürecidir. Birleşmiş Milletlerin Özürülüler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belgesi ise rehabilitasyon programlarının; zeka seviyesini yükseltici eğitimler, özürülülere ve ailelerine danışmanlık hizmetleri, kendine güvenin geliştirilmesi, ihtiyaç halinde değerlendirme ve rehberlik hizmetleri gibi çok geniş bir alanı kapsamı gerektiğini ifade etmektedir.

Bu yaklaşımla 5378 sayılı Özürülüler Kanunu ise rehabilitasyonu, "doğuştan veya sonradan herhangi bir nedenle oluşan özrü ortadan kaldırmak veya özürülülüğün etkilerini mümkün olan en az düzeye indirmek, özürülüye

yeniden fiziksel, zihinsel, psikolojik, ruhsal, sosyal, meslekî ve ekonomik yararlılık alanlarında başarabileceği en üst düzeyde yetenekler kazandırarak; evinde, işinde ve sosyal yaşamında kendine ve topluma yeterli olabilmesi ve özürünün toplum ile bütünleşmesi, ayrımcılığa karşı tüm tedbirlerin alınması amacıyla verilen koruyucu, tıbbî, meslekî, eğitsel, rekreasyonel ve psiko-sosyal hizmetler bütününü" biçiminde tanımlamıştır (md.3).

Ayrıca, "toplumsal hayata katılım ve eşitlik temelinde özürülülerin bireysel ve toplumsal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak rehabilitasyon hizmetleri verileceği ve rehabilitasyon sürecinin her aşamasında özürülü ve ailesinin aktif ve etkili katılımı esas olduğu" belirtilmiştir (md.10).

Konumuz açısından tıbbi, mesleki veya sosyal bir rehabilitasyondan söz edilebilir. Tıbbi tedavi ve rehabilitasyon hizmetlerinde önce özür türünün ve yetenekler üzerindeki etkisinin bilinip, belirlenmesi gerekir. Özürülülüğün tümü ile ortadan kaldırılması bu aşamada kuşkusuz öncelikli hedefdir. Ancak, bu hedefe her zaman varılamayabilir. Eğer özürülülüğün tümü ile ortadan kaldırılamayacağı saptanacak olursa, bu kez olabildiğince en alt düzeye indirilmesi amacı öne çıkar. Doğuştan özürülülerin bu hizmetlerden mümkün olan en erken yaşlarda yararlandırılmaları gerekir. Örneğin, göz transplantasyonunun yapılması, koklear implant ya da protez kol takılması ve kişinin bunları kullanmaya alıştırılması (Altan, 2008, 201) süreçlerinin erken yaşlarda başlaması ile başarılı sonuçlar alma olasılığı yükselecektir. Bu çalışmalar kişinin özürülülüğü ile yaşayabilir hale getirilmesine yöneliktir. Zira toplu taşıma araçlarını kullanamayan, merdivenlerden inip, çıkamayan, yönünü bulamayan, giyinme, soyunma, yemek yeme gibi özbakım becerilerine sahip olmayan bireylerin toplumsal hayata tam ve etkin katılabilmede büyük güçlüklerle karşılaşacakları söylenilebilir (Altan, 2008, 201).

Doğuştan özürülülerde bu çalışmaların erken başlaması hem daha ekonomik olur, hem de yukarıda da belirtildiği gibi başarılı sonuçlar alınabilme şansını çoğaltır. Bu hizmetler, devletçe sağlanan sağlık hizmetleri kapsamında yer alır. Ancak, belirli bir oranda özürülü ailelerinin katkısı da sağlanabilir. Edinsel özürülülerde, kişinin çatısı altında yer aldığı sosyal sigorta kurumları bu bağlamda sorumluluk taşır (Altan, 2008, 201).

Ancak Türkiye'de özürhümlerinin büyük bir kısmı ekonomik zorluk veya haberdar olmama nedeniyle rehabilitasyon hizmetlerinden yeteri ve gereğince yararlanamamaktadır. Bu nedenle hizmetlere ulaşımı kolaylaştırmak için özürhümlere yönelik bilgilendirme çalışmalarının yapılması ve tıbbi rehabilitasyonun evde yapılabilmesine yönelik gerekli düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir. Diğer yandan, sağlık kuruluşlarındaki özürhümleri zorlayan fiziksel ve işleyişe ait olumsuzlukların ortadan kaldırılması zorunludur. İşitme-konuşma özürhümlere yönelik olarak ise en azından büyük merkezlerde işaret dili tercümanlarının istihdam edilmesi, iletişim zorluklarını belli ölçülerde ortadan kaldıracaktır (Bakırcı ve diğerleri, 2006, 185-186).

Mesleki rehabilitasyona ilişkin olarak ise Özürhümler Kanun'unun 13. maddesi, özürhümlerin yeteneklerine göre mesleğini seçme ve bu alanda eğitim alma hakkı kısıtlanamayacağını, özürhümlerin yetenekleri doğrultusunda yapabilecekleri bir işte eğitilmesi, meslek kazandırılması, verimli kılınarak ekonomik ve sosyal refahının sağlanması amacıyla meslekî rehabilitasyon hizmetlerinden yararlanmasının sağlanmasının esas olduğunu belirtmektedir.

Özürhümler Kanunu'nun 12. maddesi ise, özür türlerini dikkate alan iş ve meslek analizlerinin yapılması, bu analizlerin ışığında özürhümlerin durumlarına uygun mesleki rehabilitasyon ve eğitim programlarının geliştirilmesini ön görmüştür. Böylece özürhümlerin istihdamı açısından da büyük bir mesafe kat edilebilecektir. Zira istihdamın gerçekleştirilmesinde ilk adımın genel ve mesleki eğitim olduğu dikkate alındığında bu alanda günümüze kadar olan süreçte ciddi bir eksiklik bulunduğu açıktır (Alpagut, 2005, 154).

Ayrıca Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik⁶ "mesleklerin gerektirdiği nitelik ve şartlar ile özürhümlü ve eski hükümlülerin özelliklerini göz önünde bulundurarak; bunların istek ve durumlarına en uygun iş ve mesleği seçmesi, seçtiği meslekle ilgili eğitim imkânlarından yararlanması, işe yerleştirilmesi ve işe giriş sürecinde mesleki eğitim, danışmanlık ve rehabilitasyon programları veya işyerinde mesleki eğitim

⁶ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. Yayımladığı Resmi Gazete: 25.04.2009/27210

*programları uygular/uygulatır, iş danışmanlığı hizmeti verir/verdirir"*⁷ diyerek bu doğrultuda Türkiye İş Kurumu'na bir sorumluluk yüklemektedir.

Özürhümler Kanunu'nun 40. maddesi ise 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununa⁸ bir madde ekleyerek, Büyükşehir Belediyelerine özürhümlerle ilgili bilgilendirme, yönlendirme, danışmanlık, sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri vermek üzere özürhümlü hizmet birimleri oluşturulması yükümlülüğü getirmiştir. Bu çerçevede sosyal ve mesleki rehabilitasyon hizmetleri belediyeler tarafından da verilebilecek, belediyeler halk eğitim ve çıraklık eğitim merkezleri ile işbirliği yapabileceklerdir (md.13). Aynı madde belediyelere mesleki rehabilitasyon hizmetleri açısından bir görev yüklemekle yetinmemiş "özürhümlünün rehabilitasyon talebi"nden de söz etmiştir. Bu düzenlemeye göre özürhümlü bireyin rehabilitasyon talebinin bağlı olduğu belediye tarafından karşılanamaması halinde rehabilitasyon hizmetinin en yakın merkezden alınması ve ilgili belediyenin her yıl bütçe talimatında belirlenen miktarı, hizmetin satın alınacağı merkeze ödemesi kabul edilmiştir.

Düzenleme yerel yönetimlerin veya kamu makamlarının çeşitli gerekçelerle hizmet verememesi sorununu ortadan kaldırmaya yöneliktir. Kuşkusuz buradaki sorun öncelikle, özürhümlüye yönelik temel eğitim, mesleki eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinin yaygınlaştırılmasıdır. Bugün için Türkiye İş Kurumu tarafından yürütülen mesleki eğitim hizmeti sadece belirli büyük şehirlerde ve sınırlı sayıdadır. Yerel yönetimlerin bu konuda sisteme dâhil edilmesi yerindedir. Ancak gerekli yapının oluşturulmasının belirli bir süreci gerektirdiği açıktır (Alpagut, 2005, 154).

⁷ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.12.

⁸ Yayımlandığı Resmi Gazete 10.07.2004/25531.

3. EĞİTİM VE ÖĞRETİME İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Özürlü bireylerin mümkün olduğunca bağımsızlaşmalarında⁹ ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına katılabilecek düzeyde gelişmelerinin sağlanmasında, eğitim önemli bir role sahiptir.

Anayasamızın 42. maddesinde ise “*Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz*” ve “*Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılabilecek tedbirleri alır*” denilerek, özürliülerin özel ve temel eğitim gereksinimlerinin karşılanması doğrultusunda korunmalarına hukuki bir dayanak oluşturulmuştur (Altan, 2008, 198).

Özürlülerin eğitimlerinin temel yönü dışında, özür türlerine göre değişebilen özel bir yönü de vardır. Zira yetersizlikleri çoğu kez özürliülerin temel eğitim hizmetlerinden yararlanabilmelerini engeller. Bu nedenle çoğu zaman özürliü bir birey temel eğitim hizmetlerinden yararlanabilmek için özel bir eğitim de almak zorundadır (Altan, 2008, 201).

Bazı durumlarda özel ve temel eğitim hizmetlerinin bir arada ve aynı ortamlarda verilebilmesi mümkündür. Ancak böyle bir olanak bulunmuyorsa özür türlerine göre özel eğitim veren eğitim kurumlarına da ihtiyaç duyulacaktır. Örneğin işitme engelli bir çocuğun normal eğitim ve öğretim kurumlarından yararlanabilmesi güçtür (Altan, 2008, 201).

Özürlüler Kanununun eğitim ve öğretim başlıklı 15. maddesi ise “*Hiçbir gerekçeyle özürliülerin eğitim alması engellenemez. Özürliü çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve özürliü olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır*” demektedir. Bu hüküm uyarınca özürliü bireyler toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanması amacıyla eğitim ve öğretim imkânlarından yararlandırılmaktadırlar.

⁹ Bağımsızlık “yardım almadan yıkanabilme, giyinebilme, tuvaletini yapabilme, yemek pişirebilme ve yiyebilme gibi kendine bakabilme faaliyetleri” ile tanımlanamaz. Bağımsızlık, “seçme özgürlüğü” olarak tanımlanmalıdır. Daha açık bir ifadeyle, “bazı şeyleri tek başına ve yardım almadan yapabileceğine yerine, kendi hayatını kontrol edebilme ve hayatıyla ilgili kararlar alabilme” bağımsızlık olarak kabul edilmelidir (Winter, 2004).

Türkiye'nin de taraf olduğu Engellilerin¹⁰ Haklarına İlişkin Sözleşme¹¹ çerçevesinde ise özürliü çocukların büyük çoğunluğunun genel eğitim sisteminin dışında, özel eğitim kurumlarında eğitim görmek zorunda bırakılması, dolaylı bir ayrımcılık olarak kabul edilmelidir. Çünkü özürliü çocuklar yaşlılarından ve genel eğitim sisteminden ayrı tutulmakta ve dışlanmaktadır. Ayrıca, özel eğitim okulları ile genel eğitim sisteminin içinde yer alan okullar, mezuniyet bakımından denk değildir. Özel eğitim okulundan mezun özürliü bir çocuk, genel eğitim sistemindeki okullara devam edemeyecektir. Ancak Sözleşme'nin hazırlanma aşamasındaki tasarıya göre, bu farklı muamelenin dayandığı kriterler makul ve objektif ise, ayrıca ulaşılmak istenen sonuç meşru ve haklı bir sebebe dayandırılabilirse, özürliü çocukların ayrı okullarda eğitim görmesi ayrımcılık olarak kabul edilmeyecektir. Fakat bu hüküm sonradan, devletlerin özellikle dolaylı ayrımcılık fiillerine meşruiyet kazandıracakları gerekçesiyle Tasarı'dan çıkarılmış, ayrımcılığın türlerine değinilmeden “her tür ayrımcılık” yasaklanmıştır. Bu anlamda Sözleşme ile oldukça geniş kapsamlı ve koruyucu bir genel ilkeye dönüştürülen ayrımcılık yasağı, hiçbir istisnaya yer bırakmamıştır (Çağlar, 2009, 41-42). Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Tanımlar başlıklı 2. maddesi'ne göre “*Engelliliğe dayalı ayrımcılık siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka*

¹⁰ “Convention on The Rights of Persons with Disabilities” orijinal adlı Sözleşmenin resmi çevirisi “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” biçiminde yapılmış böylece ilk kez ülkemizdeki resmi bir çeviride “persons with disabilities” in karşılığı olarak “engelliler” ifadesi tercih edilmiştir. Bkz. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onaylanması Hakkında Kanun, Yayımlandığı Resmi Gazete: 18.08.2008/27084. Örneğin “Sakatların Meslekî Rehabilitasyonu ve İstihdamı Hakkında 159 Sayılı Uluslararası Çalışma Teşkilatı (ILO) Sözleşmesinin Onaylanması Hakkında Kanun” sözü edilen Sözleşmedeki “disabled persons” ifadesinin karşılığı olarak “sakat” kavramını tercih etmiştir. Bkz. Resmi Gazete 10.07.1999/23751. Ancak çalışmamızda sözü edilen BM sözleşmesinin ülkemizdeki resmi çevirisinde “engelliler” kavramına yer verdiği için bu kavram değiştirilmeden kullanılacaktır. Yine de Sözleşmenin resmi çevirisi yapılmadan önceki süreçte Özürliüler İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan gayri resmi çeviride “özürliü” kavramının kullanıldığı belirtilmeli ve bu kullanımın resmi çeviride de tercih edilmesinin yeni bir kavram tartışması açılmaması açısından bizce daha yerinde olacağı söylenmelidir.

¹¹ Görüşmelerine 2002 yılında başlanılan ve 2006 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda oylanmaksızın kabul edilen “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” 2007 yılında imzaya açılmış ve ilk imzalayan ülkeler arasında Türkiye'de yer almıştır. 2009 yılı içinde ise onay süreci tamamlanmıştır.

herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar”.

Bu nedenle özürlü çocuklar mümkün olan en yüksek düzeyde genel eğitim sistemi içinde eğitim almalı, bunun için genel eğitim sistemi içinde özürlü bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler¹² yapılmalıdır.

Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Eğitim başlıklı 24. maddesine göre:

1. Taraf Devletler engellilerin eğitim hakkını tanır. Taraf Devletler, bu hakkın fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın sağlanması için eğitim sisteminin bütünleştirici bir şekilde her seviyede engellileri içine almasını ve ömür boyu öğrenim imkânı sağlar. Bunun için aşağıdaki hedefler gözetilmelidir:

- İnsan potansiyelinin, onur ve değer duygusunun tam gelişimi ve insan haklarına, temel özgürlüklere ve insan çeşitliliğine saygı duyulmasının güçlendirilmesi;
- Engellilerin; kişiliklerinin, yeteneklerinin, yaratıcılıklarının, zihinsel ve fiziksel becerilerinin potansiyellerinin en üst derecesinde gelişiminin sağlanması;
- Engellilerin özgür bir topluma etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması.

2. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçirilmesi için aşağıda belirtilenleri sağlar:

- Engelliler engelleri nedeniyle genel eğitim sisteminden dışlanmamalı ve engelli çocuklar engelleri nedeniyle parasız

¹² Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme'nin Tanımlar başlıklı 2. maddesi'ne göre **makul düzenleme** “engellilerin insan haklarını ve temel özgürlüklerini tam ve diğer bireylerle eşit şekilde kullanmasını veya bunlardan yararlanmasını sağlamak üzere belirli bir durumda ihtiyaç duyulan, ölçsüz veya aşırı bir yük getirmeyen, gerekli ve uygun değişiklik ve düzenlemeleri ifade eder”.

ve zorunlu ilk ve ortaöğretim olanaklarının dışında tutulmamalıdır;

- Engelliler yaşadıkları çevrede bütünleştirici, kaliteli ve parasız ilk ve orta öğretime diğer bireylerle eşit olarak erişebilmelidir;
- Bireylerin ihtiyaçlarına göre makul düzenlemeler yapılmalıdır;
- Engellilerin genel eğitimden etkin bir şekilde yararlanabilmeleri için genel eğitim sistemi içinde ihtiyaç duydukları desteği almalıdır;
- Engellilere yönelik bireyselleştirilmiş etkin destekleyici tedbirler, engellilerin tam katılımı hedefine uygun olarak, akademik ve sosyal gelişimi artırıcı ortamlarda sağlanmalıdır.

3. Taraf Devletler engellilerin toplumun eşit üyeleri olarak eğitime tam ve eşit katılımlarını kolaylaştırmak için yaşamı ve sosyal gelişim becerilerini öğrenmelerini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla aşağıda belirtilen tedbirleri alır:

- Braille ve diğer biçemlerdeki yazıların okunmasının öğrenilmesi, beden dilinin ve alternatif iletişim araçları ve biçimleri ile yeni çevreye alışma ve bu çevrede hareket etme becerilerinin öğrenilmesi, akran desteği ve rehberlik hizmetlerinin kolaylaştırılması;
- İşaret dilinin öğrenilmesine, işitme ve konuşma engellilerin dilsel kimliğinin gelişimine yardımcı olunması;
- Görme, işitme veya hem görme hem işitme-konuşma engellilerin özellikle çocukların eğitiminin en uygun dille, iletişim araç ve biçimleriyle, onların akademik ve sosyal gelişimini artırıcı ortamlarda sunulmasının sağlanması.

4. Taraf Devletler bu hakkın yaşama geçmesini sağlamak için, engelli olanlar dâhil olmak üzere, işaret dilini ve Braille alfabetini bilen öğretmenlerin işe alınması ve eğitimin her düzeyinde çalışan uzmanların ve personelin eğitimi için uygun tedbirleri alır. Söz konusu eğitim engelliliğe ilişkin bilincin artırılmasını, alternatif iletişim araç ve

biçimleri ile destekleyici eğitim tekniklerinin ve materyallerinin kullanılmasını içermelidir.

5. Taraf Devletler engellilerin genel yüksekokul eğitimine, mesleki eğitime, erişkin eğitime ve ömürboyu süren eğitime ayrımcılığa uğramaksızın diğer bireylerle eşit koşullar altında erişimini sağlar. Taraf Devletler bu amaçla engellilerin ihtiyaçlarına uygun makul düzenlemelerin yapılmasını temin eder.

Ülkemizde 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu¹³ gereğince Milli Eğitim Bakanlığı özel eğitime gereksinim duyan çocuklar için özel tedbirler geliştirmekle yükümlüdür.

Özel eğitim gerektiren bireylerin genel ve mesleki eğitim görme haklarını kullanabilmelerini sağlamak amacıyla 1997 yılında 573 sayılı Özel Eğitim Hakkında Kanun Hükmünde Kararname¹⁴ çıkarılmıştır.

Sözü edilen Kararname çerçevesinde;

"Özel eğitim gerektiren birey", çeşitli nedenlerle, bireysel özellikleri ve eğitim yeterlilikleri açısından akranlarından beklenen düzeyden anlamlı farklılık gösteren bireyi,

"Özel eğitim", özel eğitim gerektiren bireylerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak için özel olarak yetiştirilmiş personel, geliştirilmiş eğitim programları ve yöntemleri ile onların özür ve özelliklerine uygun ortamlarda sürdürülen eğitimi,

"Kaynaştırma", özel eğitim gerektiren bireylerin diğer bireylerle karşılıklı etkileşim içinde bulunmalarını sağlamak ve eğitim amaçlarını en üst düzeyde gerçekleştirmek için geliştirilmiş eğitim ortamlarını,

"Tanılama", eğitsel amaçla, bireyin tüm gelişim alanlarındaki özelliklerinin belirlenerek değerlendirilmesi sürecini ifade etmektedir.

Bu Kararnameye göre özel eğitim gerektiren bireylerin sosyal ve fiziksel çevrelerinden mümkün olduğu kadar ayrılmadan ve akranlarıyla birlikte kaynaştırma sınıflarında eğitilmesi ve özel eğitime

¹³ Yayımlandığı Resmi Gazete 14.06.1973/14574.

¹⁴ Yayımlandığı Resmi Gazete 06.06.1997/23011 (Mükerrer).

erken başlanması esastır. *Karma, bütünleştirilmiş, kaynaştırılmış* eğitim ortamları, nasıl adlandırsak adlandıralım özürlü çocukların özürlü olmayan akranlarıyla birlikte eğitim görmelerini sağlayacak düzenlemelerin yararı bilinmektedir. Bu yararlar özürlü olmayan bireyler açısından da söz konusudur. Örneğin özürlü olmayan bireyler, erken yaşlardan itibaren özürlü bireylerle bir arada olarak önyargılardan arınabilir ve özürle birlikte yaşamayı daha kolay öğrenebilirler (Altan, 2008, 201).

Bu Kararname kapsamında eğitim süreci safhalara ayrılmış, her safhada yapılması gerekenler ve devletin yükümlülükleri açıklanmıştır. Buna göre erken çocukluk döneminde aile bilgilendirilmeli ve desteklenmelidir.

Okul öncesi eğitimi ile ilgili olarak ise tanısı konulmuş özel eğitim gerektiren çocuklar için okul öncesi eğitimin zorunlu olduğu, çocukların gelişim ve bireysel özellikleri dikkate alınarak bu okul öncesi eğitim süresinin uzatılabileceği belirtilmiştir. Bu düzenleme özürlelerin eğitim hakkı açısından önemlidir.

Okul öncesi eğitimini tamamlayan veya okul öncesi eğitim görmemiş olmakla birlikte zorunlu ilköğretim çağına gelmiş özel eğitim gerektiren çocukların örgün eğitimi izleyebilecekleri duruma getirilmesi amacıyla hazırlık sınıfları açılabilir.

Özel eğitim gerektiren bireyler, ortaöğretimlerini özel eğitim okullarında ve/veya diğer genel ve mesleki teknik ortaöğretim okullarında sürdürürler. Özel eğitim gerektiren bireylerin ilgi, istek, yetenek ve yeterlilikleri doğrultusunda ve ölçüsünde yükseköğretim imkânlarından faydalanabilmeleri için gerekli özel tedbirler alınır.

Özel eğitim gerektiren bireyler için temel yaşam becerilerini geliştirmek, öğrenme ihtiyaçlarını karşılamak, işe ve mesleğe hazırlamak amacıyla yaygın eğitim programları düzenlenir.

Milli Eğitim Bakanlığı ayrıca özel eğitime muhtaç bireyler için iş hayatında geçerliliği olan görevlere hazırlayıcı kurslar düzenlemekle yükümlüdür. Kursların planlanması ve uygulanmasında kişilerin ilgi, ihtiyaç ve becerilerinin dikkate alınması gereklidir. Bu kurslarda öğrencilere çırak ve öğrenci statüsü verilmektedir.

Ayrıca özel eğitim ihtiyacı olan bireylere her türlü eğitim ortamında özel eğitim desteği sağlanması, rehabilitasyon hizmetlerine gereksinim duyulması durumunda ilgili kurumlarla işbirliği yapılması, eğitim programlarının ihtiyaç ve becerilere uygun olarak düzenlenmesi ve bireysel değerlendirmenin bu programlar dikkate alınarak yapılması gereklidir.

2006 yılında çıkarılan bir yönetmelikte¹⁵ ise özürliülerin yetenekleri doğrultusunda yetiştirilmesi ve ekonomik ve sosyal refahların artırılması amacıyla kurulacak olan mesleki rehabilitasyon merkezleri ile ilgili açılış, denetleme ve işleyiş esasları belirtilmiş, mesleki eğitim ve rehabilitasyon kursları kapsamında, fizyoterapi ve rehabilitasyon, mesleki yönlendirme ve rehberlik, mesleki eğitim ve sosyal rehabilitasyon hizmetlerinin verilmesi öngörülmüştür. Bu merkezlere başvurabilmek için özürliü bireyin en az % 40 özürliü olması, 15 yaşını doldurmuş olması ve Türkiye İş Kurumu'na kayıtlı olması gerekmektedir. Merkeze kabul için kimlik belgesi örneği, ikametgâh belgesi, Sağlık Kurulu Raporu veya özürliü kimlik belgesi, 2 adet fotoğraf ve varsa öğrenim durumunu belirten güncel bir belge ile merkeze başvuru yapılması gerekmektedir.

Özürliü öğrencilerin yüksek öğrenimleri ile ilgili düzenlemeler ise yine Özürliüler Kanununun 15. maddesinde düzenlenmiştir. Bu madde hükmü gereğince özürliü üniversite öğrencilerinin öğrenim hayatlarını kolaylaştırabilmek için Yükseköğretim Kurulu bünyesinde araç-gereç temini, özel ders materyallerinin hazırlanması, özürliülere uygun eğitim, araştırma ve barındırma ortamlarının hazırlanmasının temini gibi konularda çalışma yapmak üzere Özürliüler Danışma ve Koordinasyon Merkezi kurulmuştur.

Özürliüler Kanununun 15. maddesine dayanılarak hazırlanan bir yönetmelik çerçevesinde ise tüm üniversiteler bünyesinde "Özürliü

Öğrenci Birimleri" kurulmuş, bu birimlerin çalışma usul ve esasları ise sözü edilen Yönetmelik¹⁶ ile düzenlenmiştir.

Özürliüler Kanunu ile Devlet Memurları Kanunu'nda¹⁷ da değişiklikler yapılmış, devlet memurlarının sağlık kurulu raporuyla bakıma muhtaçlığı ispat edilen eş, çocuk veya kardeşlerinin, özel eğitim almaları gerektiği Özel Eğitim Değerlendirme Kurulu tarafından belgelenirse, memurun özel eğitim veya öğretim kurumunun bulunduğu il veya ilçe sınırlarında bulunan ilgili boş bir kadroya atanmasına imkân sağlanmıştır (6nokta.org.tr).

Diğer yandan özürliü bireylerin eğitim olanaklarından etkin bir biçimde yararlanabilmelerini sağlamak amacıyla, özürliü üniversite öğrencileri için Başbakanlık Bursu verilmekte, Kredi ve Yurtlar Kurumu yurtlarından özürliü öğrenciler öncelikle yararlandırılmaktadır. Yine Kredi ve Yurtlar Kurumu tarafından harç ve öğrenim kredisi tahsisinde özürliülere öncelik tanınmakta, harç kedisinin geri ödenmesinde yönetim kurulu kararı ile % 50 indirim yapılmaktadır.

Üniversite giriş sınavında farklı özür gruplarının uygun sınav mekânları hazırlanmakta, görme özürliüler ve az görenler için 30 dakika ek sınav süresi verilmektedir.

4. İSTİHDAMA İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Özürliüler ne yazık ki toplumsal engeller nedeniyle sorunlarına anlamlı çözümler üretememekte, ortaya çıkan düşük yaşam kalitesi, temel bir insan hakkı olan bireyin kendini gerçekleştirme hakkını ortadan kaldırmaktadır. Diğer yandan özürliüler, günlük yaşamda karşılaştıkları dezavantajlar nedeniyle toplumdan uzaklaşmakta, toplumsal destek sistemlerinin yetersizliği, toplumun dışlayıcı tutum ve davranışları da özürliülerin topluma eşit bireyler olarak katılmasını engellemektedir (Karataş, 2002, 43-45). Böylece özürliüler toplumun

¹⁵ Özel Mesleki Rehabilitasyon Merkezleri Hakkında Yönetmelik. Yayımlandığı Resmi Gazete: 02.05.2006/26156

¹⁶ Yüksek Öğretim Kurumları Özürliüler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği. Yayımlandığı Resmi Gazete: 20.06.2006/26204.

¹⁷ Yayımlandığı Resmi Gazete 14.07.1965/12056.

marjinal¹⁸ gruplarından birisi haline gelmektedir (Tufan ve Arun, 2006, 15). Dünya Bankası tarafından 2002 yılında yapılan bir araştırma, eğitim ve istihdam olanaklarından sistematik şekilde dışlanan özürülülerin “yoksullar arasında en yoksul” kesimi oluşturduğunu ortaya koymuştur. Dünya Bankası, aynı raporda, özürülülerin toplumsal hayata tam katılımlarının ve özürülülere fırsat eşitliği sağlanmasının, sadece özürülüler değil, tüm toplum bakımından gerek ekonomik ve gerekse sosyal fayda sağlayacağı ifade edilmiştir.¹⁹

Ayrıca sosyal devletin en önemli göstergelerinde birisi, özürülü bireylere de eşitlik²⁰ çerçevesinde insanca yaşama olanağı sağlamasıdır.

¹⁸ Marjinalleşme, bireyin sosyal hayatın dışına itilme sürecidir. Marjinal kişi sosyal hayatın idari ve ekonomik işleyişinden dışlanır. Dahası, marjinalleştirme kişinin kendi hayatı üzerindeki otoritesini elinden alır. ABD’deki özürülü hakları hareketi ise, marjinalleşmenin eksikliği olan kişiyi özürülü hale getirdiğini ifade etmekte ve bu süreç ile mücadele etme amacı taşımaktadır (Winter, 2004).

¹⁹ Stienstra, Deborah / Fricke, Yutta /D’Aubin, April, Baseline Assessment: Inclusion and Disability in World Bank Activities, Canadian Centre on Disability Studies, 2002, s. 1.

²⁰ Eşitlik kavramı sadece “fırsat eşitliği” olarak algılanmamalıdır. Zira “**fırsat eşitliği**, bazı kişi ya da grupların özel durumları nedeniyle diğerleriyle daha başlangıçta farklı olduğunu ve bu kişilerin fırsatlara erişimleri sağlanmadığı ve yasal güvenceye kavuşturulmadığı sürece toplumun geri kalanıyla eşit olamayacağını savunan bir eşitlik türüdür. Bu anlamda fırsat eşitliği “başlangıçta eşitliği” savunur. Diğer bir ifadeyle, herkesle birlikte eşit sansa sahip olmak önemlidir ve “oyunun kurallarının” eşit olması yeterlidir, bu şansın kullanılması sonucunda meydana gelecek sonuç ise herkes için eşit olmayabilir” (Çağlar, 2009, 45–46). Ancak eşitlik anlayışının gerçek bir anlam ifade etmesi için hukuk alanına hapsedilmekten kurtarılması ve eşitlik doğurucu mekanizmaları da beraberinde taşıması gerektiği unutulmamalıdır (İnsel 2009). **Avrupa Birliği** (AB-European Union) direktifleri de uygulamada eşitliğe ulaşabilmek açısından ayrımcılığı yasaklamanın yetersizliğini kabul ederek tarihsel dezavantajların giderilmesi veya tazmini için önlemler alınmasına izin verir (Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, 2005, 17; Korkut, 2009, 27). Zira eğitime ulaşma, iş bulma gibi insanların birbiriyle rekabet halinde bulunduğu bir konuda özürülülüğe dayalı bir ayırım yapılmamasına önem vererek sadece “oyunun kurallarının” eşit olması yeterli değildir, “oyuncuların” başlangıç donanımlarının da görece eşit olması gereklidir. Yani yine oyun benzetmesi üzerinden gidilecek olursa oyun adil olmalıdır. Hatta eşitlik somut sonuçlar açısından ele alınmalı, veri bir durum değil, sürekli üretilmesi, elde edilmesi gereken bir ideal olarak kabul edilmelidir (İnsel 2009). Aksi halde eşitlik anlayışının özürülülere sağladığı özgürlük alanı da sınırlı olacaktır. Özürülüler açısından sonuçlarda bir eşitlik sağlayamayan bu eşitlik anlayışı özgürlükçü de olmayacaktır. Bu anlamda özürülü bireyler hukuki anlamda eşit haklara sahip olmalı, bu haklardan ayrımcılığa uğramadan yararlanmalı, ayrımcılık yaratan durumlarda ise olumlu eylem ve olumlu ayrımcı uygulamalarla desteklenmelidir. “Olumlu eylem” bu açıdan eşitliği sağlamaya yönelik bir araç olarak değerlendirilebilir. **Olumlu eylem**, özürülülerin topluma eşit ve tam katılımını sağlamak için yapısal dezavantajlarının

Özürülülere insanca yaşama imkânı sağlayarak topluma kazandırmanın, kimseye muhtaç olmadan bağımsız yaşayabilmelerini sağlamanın en rasyonel yolu ise onları istihdam etmektir.

Bu nedenle Anayasa’nın 17. maddesinde “*herkes yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir*” hükmü, 49. maddesindeki “*çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir*” hükmü ile bütünlenmiş ve çalışma hakkı özürülülerini de kapsar bir biçimde anayasal bir hak olarak düzenlenmiştir.

İşverenin işyerinde özürülü işçileri yasal bir zorunluluk bulunmaksızın, kendi istekleri ile istihdam etmeleri ender rastlanan bir durumdur. Bu nedenle sosyal politikaların konuya ilişkin hedefini belirleyen “özürülüğü çalışma yaşamının içine alarak koruma” ilkesinin gerçekleştirilmesinde sağlık ve eğitim politikalarının yanı sıra çalışma hukuku da önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır ve özürülülerin istihdamı devletin yasal müdahaleleri ile gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır²¹. Gelişmiş ülkelerin bu doğrultuda kullandıkları yöntemler şunlardır.

- Kota yöntemi: Yasalarla belirlenen sayıda istihdam kapasitesi bulunan işverenlere, yine yasalarla saptarılan oranlarda özürülü

azaltılması, çevresel engellerin yok edilmesi, uygun seçim şanslarının yaratılması anlamına gelmektedir (Çağlar, 2009, 49). Özürülü bireylerin istihdamı için devletin işverenleri finansal açıdan desteklemesi ve teşviki, özel eğitim programları ile istihdam olanaklarının artırılması gibi uygulamalar “olumlu eylem” olarak nitelendirilebilir (Alpagut, 2004, 119; Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, 2005, 17; Korkut, 2009, 27). **Olumlu ayrımcılık** deyimi ise, alınan özel önlemlerin gerçekleştirilmesinin özürülülere ayrı haklar sunmadığı, diğerlerinin sahip olduğu hakları özürülüler için de kullanılabilir hale getirdiğini; bu anlamda ayrımcılık oluşturmayacağını anlatmak üzere kullanılır. (Çağlar, 2009, 49). Diğer bir deyişle özürülüler farklı oldukları için değil, eşit oldukları ama bu eşitliğin hayata geçirilmesine engel olan ayrımcı ve farklı deneyimlere sahip oldukları için, bu deneyimlere karşı “nötr” olmayan politikaların geliştirilmesi gerektiğinde olumlu ayrımcılık bir araç olarak kullanılır (Öztan, 2004, 206). Bu anlamda “kota yöntemi” bir olumlu ayrımcılık uygulaması olarak karşımıza çıkar.

²¹ Devletlerin özürülü istihdamını yasal müdahalelerle gerçekleştirmeye çalışması literatürde “**korunmalı istihdam**” olarak da adlandırılmaktadır (Kutal, 1993, 391–392). Ancak bu kavrama “**korunmalı işyeri**” kavramı ile karıştırılabileceği endişesiyle çalışmamızda yer verilmeyecektir.

çalıştırma yükümlülüğünün getirilmesini öngören istihdam yöntemi (Altan, 2004, 263).

- Tahsis yöntemi: Çeşitli özürlü gruplarının farklılıkları göz önünde bulundurularak, bahçıvanlık, santral operatörlüğü gibi bazı iş ve mesleklerin kısmen veya tamamen özürsüzler için ayrılmasını, eş değışle özürsüz olmayan kişilerin çalışmasının yasaklanmasını öngören istihdam yöntemi (Altan, 2004, 264).
- Sınırlı tahsis yöntemi: Bazı iş ve mesleklerin tümü ile değil, yasalarla belirlenen işyerleri, çalışma kolu veya mevkiler için özürsüzlere ayrılması yöntemi.
- İşe girmede öncelik tanınması yöntemi: İşyerinde çalışırken özürsüz hale gelenlerin iyileşmesi halinde diğer isteklilere nazaran öncelikle işe alınmalarını öngören yöntem (Aydın, 2002).
- İşverenlerin işçi talep ve boş işlerini zorunlu olarak bir kuruma bildirmesi ve kurumun bu talep ve boş işlere göre özürsüzleri yerleştirmesi yöntemi (Meşhur, 2004).

Bu yöntemler dışında özellikle bir işyerinde çalıştırılması güç özürsüz kişiler için “**korumalı işyeri**” ve “**evde çalıştırma**”²² gibi sistemlerde Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerde başarıyla uygulanmaktadır.

Ülkemizde de uygulamadaki başarısı tartışılır olmakla birlikte 2005 yılından itibaren “**korumalı işyeri**” kavramının hukuk sistemimize kazandırıldığı gözlenir. Özürsüzler Kanununda da korumalı işyeri; “*normal işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan özürsüzler için meslekî rehabilitasyon ve istihdam oluşturmak amacıyla devlet tarafından teknik ve malî yönden desteklenen ve çalışma ortamının özel olarak düzenlendiği işyeri olarak*”

²² İşlerin özel olarak özürsüzlerin evlerine götürülüp dağıtılmasını, daha sonrada yine evlerinden toplanılarak pazarlanmasını öngören yöntem.

²³ Bu yöntemlerin özürsüz bireyi toplumdan izole ettiği ve diğer bireylerle eşit kabul etmediği gerekçesiyle eleştirildiği de belirtilmelidir.

tanımlanmaktadır²⁴. Korumalı işyeri devlet tarafından kurulabileceği gibi, devletin teknik ve mali desteği ile özel sektör işverenleri ve gönüllü kuruluşlarca da kurulabilir.

Özürsüzler Kanunu’nda ayrıca “*korumalı işyeri statüsü kavramına yer verilmiştir. Buna göre; korumalı işyeri statüsü “çalışanlarının yönetmelikle belirlenen oranını özürsüzlerin oluşturduğu veya özürsüzlere yönelik çalışmaları ile korumalı işyerine sağlanan teknik mali destek sağlanma şartlarını” ifade eder.*

Özürsüzler Kanunu’nun 14. maddesinde ise özürsüzlük durumları sebebiyle işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan özürsüzlerin istihdamının, öncelikle korumalı işyerleri aracılığıyla sağlanacağı belirtildikten sonra korumalı işyerleriyle ilgili usul ve esasların bir yönetmelikle düzenlenmesi öngörülmüştür²⁵.

Ancak özürsüzlerin istihdamını sağlamayı amaçlayan ve yukarıda kısaca sıraladığımız yöntemler içinde ülkemizde de uygulanan ve en yaygın olanı, kota yöntemidir.

Tarihsel olarak kota yöntemi, I. Dünya Savaşından sonra tüm özürsüz kişilerin istihdam edilmesine yönelik olarak olmasa da en azından harp malullerin istihdamını kolaylaştırmak amacıyla, ilk kez Almanya’da (1919), daha sonra Avusturya (1920), İtalya (1921), Polonya (1921) ve Fransa’da (1923) uygulamaya konulmuş, kamu ve özel sektörde belirli sayıda özürsüzün istihdam edilmesi yönünde çalışmalar yapılmıştır (Uşan, 1999, 90).

Başta sadece harp malulleri, özürsüz çalıştırma yükümünün kapsamına alınmışken, zamanla bu kapsam genişletilmiş ve diğer özürsüz gruplar da kota yönteminden yararlanabilmişlerdir (Seyyar, 2000, 1; Seyyar, 2006, 44).

²⁴ Altan, Özürsüzler Kanunu’na paralel bir biçimde, normal işgücü piyasasına kazandırılmaları güç olan özürsüzler için, iş ortamı ve koşullarının özel olarak düzenlendiği işyerlerini **korumalı işyeri** olarak tanımlamaktadır (Altan, 2008, 205).

²⁵ Sözü edilen yönetmelik 2006 yılında yayımlanmıştır. Korumalı İşyerleri Hakkında Yönetmelik. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi:30.05.2006/26183.

Türkiye'de özürllülere yönelik kota yöntemi, ilk olarak 1967 yılında yürürlüğe giren Deniz İş Kanunu ile düzenlenmiştir. Çeşitli tarihlerde yapılan birçok değişiklik sonrasında konu, 2003 yılında yürürlüğe giren 4857 sayılı İş Kanunu'nda²⁶ yeniden ve son olarak ele alınmıştır. Sözü edilen düzenlemeyle “İşverenler, elli veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör iş yerlerinde yüzde üç özürllü, kamu iş yerlerinde ise yüzde dört özürllü ve yüzde iki eski hükümlü işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler”²⁷.

Ancak 4857 sayılı İş Kanunu bir özürllü tanımı yapmamış, bu kapsamda çalıştırılacak işçilerin nitelikleri, hangi işlerde çalıştırılabilecekleri, bunların işyerlerinde genel hükümler dışında bağlı olacakları özel çalışma koşulları ile mesleğe yönettirmeleri, mesleki yönden işverence nasıl işe alınacakları bir yönetmelikle düzenlenmiştir. Bu Yönetmelik²⁸ çerçevesinde ise özürllü “doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle bedensel, zihinsel, ruhsal, duysal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlama ve günlük gereksinimlerini karşılamada güçlükleri olan ve korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerden çalışma gücünün en az % 40'ından yoksun olduğu sağlık kurulu raporu ile belgelenenler” biçiminde tanımlanmıştır.

İstihdam edilmesi gereken özürllü sayısını hesaplarken;

Aynı il sınırları içinde birden fazla işyeri bulunan işverenin bu kapsamda çalıştırmakla yükümlü olduğu işçi sayısı, toplam işçi sayısına göre hesaplanır²⁹. Dolayısıyla Türkiye'nin 10 ilinde 10 ayrı işyeri bulunan ve her birinde 30'ardan toplam 300 işçi çalıştıran işverenin,

²⁶ 15.05.2008 tarih ve 5763 S.K/2.md. ile değişik

²⁷ Ayrıca konuya ilişkin Yönetmelik gereği “tarım ve orman işlerinin yapıldığı işyerlerinde 51 veya daha fazla işçi çalıştırdıkları özel sektör işyerlerinde yüzde üç özürllü, kamu işyerlerinde ise yüzde dört özürllü ile yüzde iki eski hükümlü işçiyi meslek, beden ve ruhi durumlarına uygun işlerde çalıştırmakla yükümlüdürler”. Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.10.

²⁸ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. Yayımladığı Resmi Gazete: 25.04.2009/27210

²⁹ 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.30; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11.

özürllü işçi çalıştırma yükümlülüğü bulunmazken; Herhangi bir ildeki iki işyerinde 30'ardan toplam 60 işçi çalıştıran bir işverenin 2 özürllü işçi çalıştırma yükümlülüğü bulunmaktadır (Aydın, 2002).

Belirli ve belirsiz süreli iş sözleşmesine göre çalıştırılan tüm işçiler esas alınır. Ancak kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışanlar, çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmaya dönüştürülür³⁰.

Oranın hesaplanmasında yarıya kadar kesirler dikkate alınmaz, yarım ve daha fazla olanlar tama dönüştürülür³¹. Örneğin 60 işçi çalıştıran bir işveren için (60X0.03=1.8) 2 özürllü işçi; 80 işçi çalıştıran bir işveren için de (80X0.03=2.4) 2 özürllü işçi çalıştırma yükümlülüğü bulunmaktadır (Aydın, 2002).

İşyerinin işçisi iken sakatlananlara³² öncelik tanınır.

Yer altı ve su altı işlerinde çalışanlar hesaba katılmaz³³.

Bir işyerinden malulen ayrılmak zorunda kalıp da sonradan maluliyeti ortadan kalkan işçiler eski işyerlerinde tekrar işe alınmalarını istedikleri takdirde, işveren bunları eski işleri veya benzeri işlerde boş yer varsa derhal, yoksa boşalacak ilk işe başka isteklilere tercih ederek, o andaki şartlarla işe almak zorundadır. Aranılan şartlar bulunduğu halde işveren iş sözleşmesi yapma yükümlülüğünü yerine getirmemezse, işe alınma isteğinde bulunan eski işçiye altı aylık ücret tutarında tazminat öder³⁴.

³⁰ 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.30; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11.

³¹ 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.30; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11.

³² 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. maddesinde ifade bu şekilde yer aldığı için çalışmamızda da değiştirilmeden kullanılmıştır. Ancak Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.13'te “işyerinin işçisi iken özürllü duruma düşenlere öncelik tanınır” denilmektedir.

³³ 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.30; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11.

³⁴ 4857 sayılı İş Kanunu'nun m.30.

Ayrıca konuya ilişkin Yönetmelik³⁵ gereği işyerinde zaten çalıştırılmakta olan özürlü işçiler³⁶, özel güvenlik şirketleri ile kurumların kendi ihtiyacı için kurduğu güvenlik birimlerinde güvenlik elemanı olarak çalışan işçiler toplam işçi sayısının hesabında dikkate alınmayacaktır³⁷. Örneğin 47 özürlü olmayan ve 3 özürlü işçiyi çalıştıran işverenin, özürlü işçi çalıştırma yükümlülüğü ancak üç özürlü olmayan işçinin daha istihdam edilmesinden sonra başlayacaktır (Aydm, 2002).

Diğer yandan anılan Yönetmelikte çalıştırılması gereken özürsüzlerin "tam süreli" işlerde çalıştırılma zorunluluğunun bulunduğu da belirtilmelidir. Bu düzenlemenin amacı işverenlerin, kısmi süreli iş sözleşmeleri ve bununla orantılı ücretlerle, özürlü işçi çalıştırma yükümlülüğünden kurtulma yolunu seçmelerinin önlenmesidir. Bununla birlikte kısmi süreli çalıştırma yasağı doğru bir biçimde mutlak bir yasak olarak düzenlenmemiştir. Bu doğrultuda özürlü kişilerin kısmi süreli bir işte çalışmak yönünde bir talebi halinde, işverenlerin özürlü işçileri kısmi süreli iş sözleşmesiyle istihdam edilebilmesi de mümkündür. Ancak işverenlerin tamamen veya kısmen kısmi süreli işçi çalıştırarak özürlü çalıştırma yükümlülüğünü yerine getirilmesi durumunda, kısmi süreli iş sözleşmesine göre çalışan özürsüzler, çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmış gibi hesaplanacaktır (Alpagut, 2004, 122; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11).

İşverenler çalıştırmakla yükümlü oldukları işçileri Türkiye İş Kurumu aracılığı ile sağlarlar³⁸. Ancak Kurumun aracılığı olmaksızın da özürlü işçi işe alınabilir. Bu durumda özürlü işçiyi işe alan özel sektör işverenleri durumu en geç onbeş işgünü içinde Kuruma bildirmeli ve tescil ettirmelidir³⁹. Kamu kurum ve kuruluşları ise özürlü işçileri

³⁵ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik. Yayımladığı Resmi Gazete: 25.04.2009/27210

³⁶ İşyerinde kısmi süreli olarak çalıştırılan özürlü işçi bulunması halinde bunlar da çalışma süreleri dikkate alınarak tam süreli çalışmaya dönüştürülür ve toplam işçi sayısından düşülür.

³⁷ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.11.

³⁸ 4857 sayılı İş Kanunu m.30; Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.13.

³⁹ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.13.

"Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdam Edilecek Özürsüzler Hakkında Uygulanacak Sınav Yönetmeliği"⁴⁰ hükümlerine göre temin edecektir.

Bu doğrultuda işverenler özürlü çalıştırma yükümlülüğünün doğmasından itibaren beş işgünü içinde özürlü işçilerde aradığı nitelikleri de belirterek Türkiye İş Kurumu'ndan özürlü işçileri yazılı olarak talep eder⁴¹. Bu şekilde işverene herhangi bir özürlü işçiyi değil, çalıştırabileceği işe uygun, verim alabileceği özürlü işçiyi çalıştırabilme olanağı sağlanmıştır (Caniklioğlu, 1991, 91). Ancak Yönetmelik kötü niyetli uygulamaların önüne geçebilmek amacıyla, "taleplerde, işyerinde yapılan işin gerektirdiği ağırlıklı vasıfların üstünde istihdamı zorlaştırıcı şartlar öne sürülemez. Özürlü statüsündeki işçi taleplerinde, işin niteliği gerektirmediği sürece, özürsüzlük oranına üst sınır getirilemez ve özür grupları arasında ayırım yapılamaz" hükmünü getirmiştir⁴². Ayrıca yine kötü niyetli olabilecek uygulamaların önüne geçilmesi amacıyla "özel sektör işvereni, özürlü açığını yükümlülüğün doğduğu andan itibaren otuz gün içinde karşılamak zorundadır" hükmü getirilmiştir⁴³.

Kurum ise işverenin talebinden itibaren en geç on gün içinde, başvuranlardan nitelikleri uygun özürsüzleri durumlarını ve niteliklerini belirten belgelerle birlikte işverene gönderir. İşveren özürlü açığını, en geç on beş gün içinde, Kurum tarafından gönderilenler ya da Kurum portalında kayıtlı diğer özürlü iş arayanları bizzat seçerek veya kendi imkânlarıyla temin edeceği özürsüzler arasından karşılar⁴⁴. İşverene Kurum portalında kayıtlı iş arayan özürsüzler arasından seçim yapma veya kendi imkânlarıyla temin olanağının verilmiş olması işverene seçim olanağı vermesi açısından olumlu bir düzenleme olarak kabul edilmelidir.

⁴⁰ Kamu Kurum ve Kuruluşlarında İstihdam Edilecek Özürsüzler Hakkında Uygulanacak Sınav Yönetmeliği. Yayımladığı Resmi Gazete: 18.03.2004/25406

⁴¹ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.14.

⁴² Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.14.

⁴³ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.15.

⁴⁴ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.15.

Kurum öncelikle talepte bulunan işyerinin işçisi iken özürlü duruma düşenlere öncelik tanır⁴⁵.

Bu sürecin devamında, işveren yukarıda da belirtildiği gibi en geç onbeş gün içinde Kurumca kendisine gönderilen özürlü adaylardan veya Kurum portalından veya kendi olanaklarıyla temin ettiği özürlü işçilerden uygun gördüklerini işe almalı, işe alınanları ve alınmayanları işe alınmayış nedenlerini de belirterek Kuruma bildirmelidir⁴⁶.

Özürlü çalıştırma yükümlülüğüne uymamanın cezai müeyyidesi ise İş Kanunu'nda düzenlenmiştir. Buna göre, yükümlülükleri yerine getirmeyen işveren veya işveren vekiline çalıştırmadığı her özürlü ve çalıştırmadığı her ay için yediyüzelli milyon lira para cezası verilir. Kamu kuruluşları da bu para cezasından hiçbir şekilde muaf tutulamaz⁴⁷. Bu rakam yeniden değerlendirme oranındaki artırım sonucu 2010 yılı için 1.552 TL olmuştur.

Tahsil edilecek cezalar, özürhümlülerin mesleki eğitim ve mesleki rehabilitasyonu, kendi işini kurmaları, özürhümlünün iş bulmasını sağlayacak destek teknolojileri ve bu gibi projelerde kullanılmak üzere Türkiye İş Kurumu'na aktarılmaktadır.

Diğer yandan, özürlü istihdamının teşvik edilmesi amacıyla, çalışma gücünü yüzde seksenden fazla kaybetmiş özürhümlüyü çalıştıran, kontenjan fazlası özürlü çalıştıran, yükümlü olmadıkları halde özürlü çalıştıran işverenlerin bu şekilde çalıştırdıkları her bir özürlü için sigorta primine ait işveren hisselerinin yüzde ellisi Hazinece karşılanır. Ancak, yasal oranlar dâhilinde özürlü çalıştıran işverenler için herhangi bir destek veya teşvik bulunmaktadır. Diğer yandan özürlü istihdamının çoğu kez işyerinde az veya çok yeni bir organizasyonu gerekli kıldığı ve donanım bakımından belirli bir maliyetin üstlenilmesi gereği dolayısıyla özürlü istihdamının özel zorluklar arz ettiği kabul edilmelidir. Yine özürlü işçilerin daha az eğitilmiş ve bu anlamda çoğu zaman daha az verimli çalıştığı doğrudanındaki önyargılar doğru kabul edilirse, özürlü

istihdamının arttırılabilmesi, etkin ve gerçekçi bir uygulamanın sağlanabilmesi için hükümetlerin somut, pratik ve verimli olabilecek bir takım yeni önlemlerle istihdamı teşvikinin kaçınılmaz olduğu görülecektir (Alpagut, 2004, 121; Kurt, 1997, 27-29). Bu anlamda devletin mali imkânları çerçevesinde özürlü istihdam edilecek işyerlerini parasal ya da aynı nitelikte yardımlar ve hizmetlerle desteklenmesi uygun olurdu. Ayrıca gerek işverenleri daha istekli kılmak gerekse de daha gerçekçi bir uygulamayı sağlamak bakımından, özürhümlülük oranı belirli bir rakamın üzerindeki işçilerin istihdamında (daha ağır özürhümlülerin istihdamında) bu özürlü işçilerin bir yerine iki ya da üç kişi sayılması da uygulamada olumlu sonuçlar verebilirdi. Örneğin Alman hukukunda özürlü işçinin işyerinde çalışabilmesi için işyerinde sürekli nitelikte özel bir organizasyonun yapılmasının gerektiği hallerde; özürlü işçinin normalden önemli ölçüde düşük verimle çalışacağına bilindiği durumlarda; özürlü işçinin iş görme gücünün en az yüzde ellisinin kaybına neden olacak şekilde zihinsel veya ruhsal özürlü olması ya da 50 yaşını tamamlamış olması gibi durumlarda yani çalışma yaşamına katılımları özel bir zorluk arz eden özürhümlünün çalıştırılması durumunda bu özürlü işçinin bir yerine iki veya üç kişi olarak kabulü öngörülmüştür. Benzer bir uygulama Fransa açısından da geçerlidir ve ülkemiz açısından ise bu yöndeki bir uygulama daha az eğitim almış, herhangi bir mesleği olmayan, zihinsel ve ruhsal özürlü gibi istihdam olanakları daha sınırlı özürhümlüler açısından daha gerçekçi ve etkili olabilir (Alpagut, 2004, 121). Oysa ülkemizde uygulanmakta olan mevcut sistem; yaş, verimlilik, özürhümlülük oranı, özürhümlülük cinsi vb. özel durumları dikkate almamaktadır (Alpagut, 2004, 128).

Çalışma yaşamı ise, özürhümlüler açısından özel olarak düzenlenmelidir. Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmeliğin 18.maddesine göre;

“İşverenler, işyerlerini özürhümlülerin çalışmalarını kolaylaştıracak ve işin özürhümlü çalışana uygunluğunu sağlayacak şekilde hazırlamak, sağlıkları için gerekli tedbirleri almak, mesleklerinde veya mesleklerine yakın işlerde çalıştırmak, işleriyle ilgili bilgi ve yeteneklerini geliştirmek, çalışmalarını için gerekli araç ve gereçleri sağlamak zorundadırlar”.

⁴⁵ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.13.

⁴⁶ Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik m.15.

⁴⁷ 4857 sayılı İş Kanunu m.101.

Benzer bir düzenleme Özürlülerin Devlet Memurluğuna Alınma Şartları İle Yapılacak Yarışma Sınavları Hakkında Yönetmelikte⁴⁸ de yer almaktadır. Buna göre

“Kamu kurum ve kuruluşları çalışma yerlerini ve eklentilerini, özürllülerin erişebilirliğine uygun duruma getirmek, özürllülerin çalışmalarını kolaylaştıracak gerekli tedbirleri almak ve özürllülerin görev yaptıkları kadronun gereği olan işleri yapabilmeleri için özür durumlarına göre gerek duyulan yardımcı ve destekleyici araç-gereçleri temin etmek zorundadır”

Diğer yandan Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmeliğin 19. maddesine göre;

“Yer altı ve su altı işlerinde özürllü işçi çalıştırılmaz. Özürllüler, sağlık kurulu raporunda çalıştırılmayacakları belirtilen işlerde çalıştırılmaz”⁴⁹.

Ancak, getirilen tüm bu yükümlülüklerle, çalışma düzeni bozulmamalı, işverene bu bağlamda taşıyamayacağı bir yük getirilmemelidir. Aksi halde, özürllülerin çalışma yaşamında korunmasını öngören bu hükümler, onların istihdam edilebilmelerini daha da güçleştiren bir başka engel haline dönüşebilir. Bu yönde uygulamaların, özürllülerin çalışma yaşamında korunmasını öngören politikaların özü ile çelişeceği de açıktır (Altan, 2008, 207).

Bu nedenle işveren bu yükümlülüklerinden yukarıda da ifade edildiği gibi imkânları ölçüsünde sorumlu olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla özürllü işçinin çalışması için gerekli görülen araç ve gerecin sağlanması işveren açısından çok masraflı olacaksa veya işyerindeki

⁴⁸ Yayımlandığı Resmi Gazete: 16.09.2004/ 25585.

⁴⁹ Sözü edilen bu düzenlemeye göre özürllülerin yapabilecekleri işlerin belirlenmesi yerine yapamayacakları işlerin belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Ancak konuya ilişkin bir önceki düzenleme olan Özürllü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru İstihdamı Hakkında Yönetmeliğin (Yayımlandığı Resmi Gazete: 24.03.2004/ 25412) 14.maddesinde; *“Özürllüler, yapabilecekleri işler dışında sağlıklarına zarar verecek diğer işlerde çalıştırılmaz. Uygun koşulların varlığı halinde çalışma sürelerinin başlangıç ve bitiş saatleri, özürllünün durumuna göre belirlenebilir”* denilmekte ve özürllülerin çalıştırılabilecekleri işler ise, sözü edilen Yönetmeliğe ekli listede ayrıntılı olarak sıralanmaktaydı. Özürllülere listedeki işlerden herhangi biri verilemediğinde ise, işyerinin özelliklerine göre işyeri hekimi tarafından belirlenecek herhangi başka bir iş verilebilmekte idi. Bizce eski düzenlemenin yeni Yönetmelikte aynen korunması özürllü işçilerin sağlığı ve güvenliği açısından daha olumlu olurdu.

gerekli görülen özel düzenlemeler işletmenin gereği bakımından talep edilebilir bir nitelikte değilse, işverenin herhangi bir yükümlülüğünden söz edilemeyecektir. Buna karşın özürllü bireylerin bir işyerinde çalışabilmesi çoğu kez özel bir teknik donanımı veya organizasyonu gerektirir ve geniş bir bilgi ve tecrübeyi zorunlu kılar. Bu nedenle işverenin olanakları ve yetenekleri ile gereği ve yeterince yerine getirilmesi zaten beklenemez. Özel bir uzmanlık gerektiren bu tür düzenlemeler ile ilgili olarak Özürllüler Kanunu da özürllülerin karşılaşabileceği engel ve güçlükleri azaltmaya veya ortadan kaldırmaya yönelik istihdam süreçlerindeki önlemlerin alınması ve işyerinde fiziksel düzenlemelerin bu konuda görev, yetki ve sorumluluğu bulunan kurum ve kuruluşlar ile işyerleri tarafından birlikte yapılmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır (Alpagut, 2005, 156).

Bu doğrultudaki düzenlemeler Anayasamızın 50. maddesindeki *“Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar”* hükmü ile de uyumu olacaktır. Ancak devletin bu konuda mali bir teşvikinin ve bu teşvik için kesilen idari para cezalarının kullanılması hususu da düşünülmelidir (Alpagut, 2004, 123).

Öte yandan Özürllüler Kanunu'nun istihdam başlıklı 14. maddesi gereğince, işe alım sürecinin hiçbir aşamasında özürllülerin aleyhine ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz. Çalışan özürllülerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, özüyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz.

Benzer bir düzenleme 4857 sayılı İş Kanunu'nun *“İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep vb. sebeplere dayalı ayırım yapılmayacağını”* belirten 5. maddesi'nde de yapılmıştır.

Belirtilen işe alım ve istihdam yükümlülüklerine bağlı olarak özürllü bireylerin özellikle kamu kurumlarında işe alım için karşı karşıya kaldıkları kuralları da belirtmek gereklidir.

Özürllüler Kanununa göre; mevzuata uygun olmak kaydıyla; özürllülerin mesleklerine uygun münhal kadrolara atanması, mesleklerini icra veya infaza yardımcı araç ve gerecin kurumlarınca temin edilmesi esastır. Özürllülerin Devlet memurluğuna alınma şartları

ile hangi işlerde çalıştırılacakları, mesleklerini icra ve infazda hangi yardımcı araç ve gereçlerin kurumlarınca temin edileceği, zihinsel özürhüherin hangi görevlere atanmasında asgari eğitim şartından istisna edileceği hususları hazırlanacak bir yönetmelikle düzenlenir.

İl özel idareleri, belediyeler ve 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre memur istihdam eden tüm kamu kuruluşlarına girişte özürhüherler, yapılacak iş ile ilişkili ve özür gruplarına göre ayarlanmış çoktan seçmeli sınavlara tabidirler (6nokta.org.tr).

Devlet memurluğu kadrolarına başvurabilmek için özürhüherlerin tercihen en az ortaokul mezunu olması gerekmektedir. Öğretim durumu ile ilgili koşullar elbette açık kadronun gerektirdiği niteliklere göre değişiklik gösterebilecektir. Sınav başvurusu esnasında kurumun isteklerine bağlı olarak özürhüher bireyler nüfus cüzdanı örneği, eğitim durumunu gösterir belge, adli sicil kaydı belgesine ek olarak özür durumlarını belgelemek üzere sağlık kurulu raporunu sunmalıdır (6nokta.org.tr).

Devlet memuru kadrolarına ek olarak, kamu kurum ve kuruluşlarında işçi olarak istihdam edilme koşulları hakkında da kısa bilgi verilmesi gereklidir. Özürhüherler ÖSYM tarafından özürhüherlere özel olarak en erken yılda bir en geç dört yılda bir yapılacak KPSS sınavının ilgili alanından alacakları puanlar ile işçi olarak görevlendirilebilmek için kamu kurumlarına başvuru yapmalıdır. Belirtilen sınava zihinsel veya ruhsal engeli bulunmayan, en az ortaokul (ilköğretim) mezunu özürhüherler başvuruda bulunabilirler (6nokta.org.tr).

5. SOSYAL GÜVENLİĞE İLİŞKİN DÜZENLEMELER

Anayasası'nın 60. maddesinde "Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir" denilmekte, sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenlerin sıralandığı Anayasası'nın 61. maddesi'nde ise "Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır" denilerek bu doğrultuda devlete görev yüklenmektedir.

Bu çerçevede değerlendirilebilecek bir şekilde 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nu⁵⁰ gereğince sigortalı olarak ilk defa çalışmaya başladığı tarihten önce malül sayılmayı gerektirecek derecede hastalık veya özrü bulunan ve bu nedenle malüllük aylığından yararlanamayan sigortalılara, en az onbeş yıldan beri sigortalı bulunmak ve en az 3960 gün malüllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla yaşlılık aylığı bağlanır (m.28).

Aynı Kanuna göre, çalışma gücündeki kayıp oranının;

% 50 ilâ % 59 arasında olduğu anlaşılan sigortalılar, en az 16 yıldan beri sigortalı olmaları ve 4320 gün,

% 40 ilâ % 49 arasında olduğu anlaşılan sigortalılar, en az 18 yıldan beri sigortalı olmaları ve 4680 gün, malüllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primi bildirilmiş olmak şartıyla, diğer sigortalılarda aranan (58 ve 60) yaş şartları aranmaksızın yaşlılık aylığına hak kazanırlar (m.28/4).

Ayrıca, emeklilik veya yaşlılık aylığı bağlanması talebinde bulunan kadın sigortalılardan başka birinin sürekli bakımına muhtaç derecede malül çocuğu bulunanların, 5510 sayılı Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten sonra geçen prim ödeme gün sayılarının dörtte biri, prim ödeme gün sayıları toplamına eklenir ve eklenen bu süreler emeklilik yaş hadlerinden de indirilir (m.28/6).

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu (SSGSSK) gereğince geçirilen bir iş kazası dolayısıyla gelir elde etme yeteneğinin en az % 10'unu kaybeden bireylere sürekli iş görmezlik geliri verilirken (m.19), meslekte kazanma gücünün % 60 ya da daha fazlasını sürekli olarak kaybeden bireylere malüllük aylığı bağlanır (m.25 vd.).

Yukarıdaki düzenlemeler dışında yine sosyal güvenliğe ilişkin bir düzenleme olarak ekonomik sıkıntı içindeki özürhüherlere bağlanan aylıklardan da söz edilmelidir.

Özürhüherlere aylık bağlanması 5378 sayılı Özürhüher Kanunu'nun Ek 1. maddesinde getirilen değişiklik ile 2022 sayılı 65

⁵⁰ Yayımlandığı Resmi Gazete 16.06.2006/26200.

Yaşını Doldurmuş Muhtaç, Güçsüz ve Kimsesiz Türk Vatandaşlarına Aylık Bağlanması Hakkında Kanununda düzenlenmiştir.

Bu çerçevede;

a. Bakıma muhtaç özürlü aylığı

18 yaşını doldurmuş ve başkasının yardımı olmaksızın hayatını devam ettiremeyecek şekilde özürlü olduğunu sağlık kurulu raporu ile kanıtlayan ancak kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmayan özürlü birey eğer her türlü gelirleri toplamının aylık ortalaması kanunla belirlenen miktardan az ise yani bu kanun açısından ekonomik sıkıntı içindeyse kendisine yine kanunla belirlenen aylık tutarın üç katı nispetinde aylık bağlanır.

b. Özürlü aylığı

65 yaşından küçük, 18 yaşından büyük olup, tüm vücut fonksiyon kaybı oranı %40 ila %69 arasında olan ve

18 yaşını doldurmuş, kanunen bakmakla mükellef kimsesi olmayan ve herhangi bir işe yerleştirilememiş olan özürlü birey eğer her türlü gelirleri toplamının aylık ortalaması kanunla belirlenen miktardan az ise yani bu kanun açısından ekonomik sıkıntı içindeyse kendisine yine kanunla belirlenen aylık tutarın iki katı nispetinde aylık bağlanır.

c. Özürlü yakını aylığı

Her türlü gelirleri toplamının aylık ortalaması kanunla belirlenen miktardan az olduğu halde yani bu kanun açısından ekonomik sıkıntı içinde olduğu halde, kanunen bakmakla yükümlü olduğu 18 yaşını tamamlamamış özürlü yakını bulunanlara, bakım ilişkisi fiilen gerçekleşmek kaydıyla kanunla belirlenen aylık tutarın iki katı nispetinde aylık bağlanır.

Aylık bağlanmasına esas özürlülük oranı değişenlerin aylıkları durumlarına göre yeniden tespit olunur. Özürlülük oranı, bu Kanuna göre aylık bağlanması gereken oranın altına düşenler ile her türlü gelirleri toplamının aylık ortalaması kanunla belirlenen miktarın üzerine çıkanların aylıkları kesilir.

Herhangi bir sosyal güvenlik kurumundan malûl olmaları sebebiyle yetim olarak aylık veya gelir almakta olan çocuklardan bu kurumlardan aldıkları aylık veya gelir toplamı tutarları bu madde gereğince durumlarına göre ödenebilecek tutardan daha az olanlara ise aradaki fark ilgili sosyal güvenlik kurumu tarafından ödenir.

Yukarıda sözü edilen 2022 sayılı Kanuna bağlı olarak yayınlanan yönetmelikte ise aylık bağlanacak özürlüler için aranan kriterler ve bağlanacak aylıklar düzenlenmiştir.

Ancak özürlülere aylık bağlanması ile ilgili yukarıda sözü edilen düzenlemelerin hakları daraltıcı şekilde yorumlanması yoluyla çok sayıda özürlü bireyin mağdur edildiği ifade edilmektedir. Özellikle “kanunen bakmakla mükellef kimsesi bulunmayan” ifadesi ile ilgili sorunlar uygulamada sıkça dile getirilmektedir. Zira bu ifade nedeniyle özürlü bir bireye aylık bağlanabilmesi için eşinin, annesinin, babasının, kardeşlerinin ve çocuklarının bulunmaması diğer bir ifadeyle gerçek anlamda “kimsesiz” bulunması gerekmektedir. Ya da bakmakla mükellef olan bu kişilerin özürlü bireye bakamayacak derecede zorluk içinde buldukları mahkemece tespit edilmelidir.

6. ERİŞEBİLİRLİK İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Erişebilirlik, binalardan hizmetlere, bilişim ve iletişim teknolojilerine kadar, özürlülerin her alanda erişim olanaklarına kavuşturulmasıdır. Bu anlamda özürlülerin erişebilirliklerini (accessibility) arttırmak doğrultusunda mevzuatımızdaki temel düzenlemeler Özürlüler Kanunu çerçevesinde yapılmıştır.

Özürlüler Kanunu özellikle mimari uygulamalar ve şehir içi ulaşımın düzenlenmesinde önemli değişiklikler getirmiştir.

Özürlüler Kanunu kapsamında kamu kurum ve kuruluşlarına ait mevcut resmi yapılarda, mevcut tüm yol, kaldırım ve yaya geçitlerinde, açık ve yeşil alanlar, spor alanları ve benzeri sosyal ve kültürel alt yapı alanlarında ve kamuya açık her türlü hizmet binasında özürlülerin tam erişimini sağlayıcı düzenlemelerin, 1 Temmuz 2005 tarihinden başlamak üzere yedi yıl içerisinde, yapılması kararlaştırılmıştır.

Ayrıca tüm belediyeler, şehir içinde kendilerince sunulan ya da denetimlerinde olan toplu taşıma hizmetlerinin özürülülerin erişilebilirliğine uygun olması için gereken tedbirleri almalıdır. Mevcut özel ve kamu toplu taşıma araçları, bu Kanunun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren (1 Temmuz 2005) yedi yıl içinde özürülüler için erişilebilir duruma getirilmelidir.

Mimari uygulamalar ile ilgili olarak ise Türk Standartları Enstitüsü özürülüler için özel düzenlemeleri içeren standartlar hazırlamış/hazırlamaktadır. 572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye⁵¹ göre ise, belediyeler özürülülere uygun düzenlemeleri bu standartlara göre yapmak zorundadır.

Özürülüler Kanunu'nun 19. maddesi de yine özürülüler açısından mimari engelleri ortadan kaldırmak üzere, 634 sayılı Kat Mülkiyeti Kanunu'na⁵² aşağıdaki düzenlemeyi ekleyerek özürülülerin oturduğu apartmanda fiziki değişiklik yaptırabilmesine olanak sağlamıştır.

“Özürülülerin yaşamı için zorunluluk göstermesi hâlinde, proje tadili kat maliklerinin en geç üç ay içerisinde yapacağı toplantıda görüşülerek sayı ve arsa payı çoğunluğu ile karara bağlanır. Toplantının bu süre içerisinde yapılamaması veya tadilat talebinin çoğunlukla kabul edilmemesi durumunda; ilgili kat malikinin talebi üzerine bina güvenliğinin tehlikeye sokulmadığını bildirir komisyon raporuna istinaden ilgili mercilerden alınacak tasdikli proje değişikliği veya krokiye göre inşaat, onarım ve tesis yapılır. İlgili merciler, tasdikli proje değişikliği veya kroki taleplerini en geç altı ay içinde sonuçlandırır”.

5378 sayılı Özürülüler Kanunu'nun 30. maddesi ise 2828 sayılı Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na⁵³ “İşitme ve konuşma özürülülerine gerek görüldüğü hâllerde tercümanlık yapmak üzere illerde işaret dili bilen personel görevlendirilir” hükmü eklenmiş, böylece özürülü bireylerin SHÇEK bünyesinde sunulan hizmetlere

⁵¹ Yayımlandığı Resmi Gazete 02.07.1965/12038.

⁵² Yayımlandığı Resmi Gazete 23.06.1997/23011.

⁵³ Yayımlandığı Resmi Gazete 27.05.1983/18059.

erişebilirliğinin sağlanması doğrultusunda bir başka adım atılmıştır. Zira erişebilirlik, hukuken ve fiilen erişimin mümkün kılınması anlamına gelmektedir. Bu nedenle sadece fiziki erişilebilirliğin sağlanması yeterli değildir. Hukuken bir ayrımcılığın bulunmaması yani hukuki erişim imkânının sağlanması yanı sıra ekonomik olarak da erişebilirliğin sağlanması gereklidir.

Bu yaklaşımla Özürülüler Kanunu çerçevesinde 3065 sayılı Katma Değer Vergisi Kanununa⁵⁴ eklenen bir madde ile “Özürülülerin eğitimleri, meslekleri, günlük yaşamları için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereç ve özel bilgisayar programları” Katma Değer Vergisi'nden muaf tutulmuştur⁵⁵. Bu düzenlemenin de özürülülerin erişim olanaklarını arttıracığına şüphe yoktur. Zira yapılan araştırmalar, dünyanın her yerinde özürülülerin çok büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir⁵⁶ (Karataş, 2002). Bu anlamda özürülülerin için gerekli araç-gerecin kolay yoldan tedarik imkânlarını sağlayan bu düzenleme, fırsat eşitliği yaratma yoluyla özürülülerin toplumsal hayata tam ve etkin katılımı amacına da hizmet edecektir⁵⁷.

Özürülüler Kanunu'nun 31. maddesi çerçevesinde ise 2918 sayılı Karayolları Trafik Kanunu'na⁵⁸ eklenen bir madde ile özürülülerin araçları için ayrılmış park yerlerine park etmek yasaklanarak bu yasağın ihlali halinde “hatalı park cezasının” iki kat arttırılması gerektiği düzenlenmiştir.

⁵⁴ Yayımlandığı Resmi Gazete 02.11.1984/18563.

⁵⁵ Düzenleme ile ayrıca, “sakat bakımı” ile ilgili kurum ve kuruluşlar sosyal amaç taşıyan istisnalar başlığı altında düzenlenmekte ve buralarda sunulan hizmet katma değer vergisinden muaf tutulmaktadır.

⁵⁶ Bu belirleme gelişmiş/endüstrilemiş ülkeler için de geçerlidir. Ancak bu gerçek bizim gibi gelişmekte olan ülkelerde çok daha çarpıcı ve dramatik bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yoksul kesimler arasından gelen özürülüler, yoksulluğu üreten işsizlik gibi başka nedenlerle de bir arada yaşadıkları için, onlar için yoksulluk adeta bir kısır döngüye dönüşmektedir (Karataş, 2002).

⁵⁷ Düzenleme Birleşmiş Milletlerin “Özürülüler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar” belgesinde, özürülülerin topluma eşit katılımı için önkoşulların ele alındığı bölümüne de (Kural 4) çok uygundur.

⁵⁸ Yayımlandığı Resmi Gazete 18.10.1983/18195.

Ulaştırma Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunda⁵⁹ da, özürliilerin erişebilirliğine yönelik özel düzenlemeler yapılmıştır. Sözü edilen Kanun gereği Ulaştırma Bakanlığı'nın görevlerinden birisi de özürliilerin "evrensel hizmetten⁶⁰ eşitlik, taraf gözetmeme ilkeleri temelinde ve karşılayabilecekleri fiyat seviyesinde yararlanabilmelerine ilişkin usul ve esasları belirlemek"tir. 572 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameye göre ise, belediyeler toplu taşıma araçlarından özürliileri ücretiz veya indirimli olarak yararlandırmak zorundadır.

Yine bu çerçevede düşünülebiilecek bir biçimde, cep telefonu operatörleri özürliiler için indirimli tarifeler hazırlamakta, Devlet Demiryolları ve Türk Hava Yolları özürliilere indirim sağlamaktadır. Devlet Tiyatroları ise gösterilerini özürliilere ücretsiz sunmaktadır.

Son olarak Özürliiler Kanunu ile Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğünün Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanuna⁶¹ eklenen bir madde ile ise Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü "Özürliü bireylerin spor yapabilmelerini sağlamak ve yaygınlaştırmak üzere; spor tesislerinin özürliilerin kullanımına da uygun olmasını sağlamak, spor eğitim programları ve destekleyici teknolojiler geliştirmek, gerekli malzemeyi sağlamak, konu ile ilgili bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları ile yayınlar yapmak, spor adamları yetiştirmek, özürliü bireylerin spor yapabilmeleri konusunda ilgili diğer kuruluşlarla işbirliği yapmakla" görevlendirilmiştir. Böylece özürliilerin bir başka açıdan erişim olanaklarına katkı sağlanmıştır. Diğer yandan özürliü bireylerin spor yapabilmelerini sağlamak amacıyla engelli sporları federasyonu kurulmuştur.

Ayrıca özürliiler bazı vergilerden muaf tutulmakta veya kendilerine belirli vergi indirimleri sağlanarak toplumsal hayata

⁵⁹ Yayınlandığı Resmi Gazete 17.04.1987/19434.

⁶⁰ Kanun metninde geçen "evrensel hizmet" kavramı, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmede kullanılan "evrensel tasarım" kavramına benzer bir içeriktedir. Sözleşme'nin ikinci maddesinde **evrensel tasarım** "ürünlerin, çevrenin, programların ve hizmetlerin özel bir ek tasarıma veya düzenlemeye gerek duyulmaksızın, mümkün olduğunca herkes tarafından kullanılabilir şekilde tasarlanması" olarak tanımlanmıştır.

⁶¹ Yayınlandığı Resmi Gazete 28.05.1986/19120.

katılımları arttırılmaya çalışılmaktadır. Konuya ilişkin kanun ve uygulamalar aşağıda özetlenmiştir⁶².

Gelir Vergisi Kanunu'na⁶³ göre ölüm, sakatlık, hastalık ve işsizlik sebepleriyle verilen tazminat ve yapılan yardımlar gelir vergisinde muaftır. Aynı Kanuna göre, çalışma gücünün asgarî % 80'ini kaybetmiş bulunan birinci derece sakat, asgarî % 60'ını kaybetmiş bulunan ikinci derece sakat, asgarî % 40'ını kaybetmiş bulunan ise üçüncü derece sakat sayılır ve sakatlık dereceleri itibariyle belirlenen aylık tutarlar, serbest meslek erbabı veya ücretli çalışanların gelir vergisi matrahından indirilir. Yani Gelir Vergisinden bu kısımlar muaf tutulur. Kendisi özürliü olmasa bile ailesinde özürliü kişi bulunan serbest meslek erbabı ile ücretli çalışanlar gelir vergisi indiriminden yararlanabilir.

1981 yılında uygulamaya konulan sakatlık derecelerinin tespitine ilişkin yönetmelik gereğince, gelir vergisi indiriminden yararlanmak isteyen özürliü birey, nüfus kâğıdı örneği ve çalıştığı işyerinden alacağı çalışma belgesi ile birlikte bulunduğu ildeki Defterdarlık Gelir Müdürlüğü'ne veya bağımsız Vergi Dairesi bulunan ilçelerde Vergi Dairesi Müdürlüğü'ne bir dilekçe ile başvurmalıdır. Dilekçe uyarınca kamu kurumu görevlileri Sağlık Kurulu Raporu formlarının üç nüshası üzerinde ilgili yerlere başvuruda bulunan özürliünün adı, soyadı, baba adı ve doğum tarihini yazarak, çalışanı en yakın yetkili sağlık kurumuna sevk etmelidir. İlgili sağlık kurumunda Sağlık Kurulu Raporu hazırlığı tamamlandıktan sonra, hastane raporu kendisine gönderen kamu kurumuna gönderecektir. İlgili kurum raporda belirtilen sakatlık yüzdesini gelir vergisi indirimi için kaydedecektir. Yurtdışında görev yapan hizmet erbabı ise başvurusunu aynı belgeler ile T.C. Elçilik veya Konsoloslukları'na yapmalıdır (6nokta.org.tr).

⁶² Bu düzenlemelerin bütününde, haktan yararlanmanın belirli oranda "özürliü olma" veya "çalışma gücünün belirli oranda kaybedilmiş olması" şartına bağlanması, bilinçli bir politikanın sonucu değil ekonomik gerekçelerin bir ürünüdür. Eş deyişle yapılan bu düzenlemeler, hakların kapsamını daraltarak ve sağlanan hakların düzeyi düşürerek devlete ekonomik maliyetini azaltma kaygısının bir ürünü olarak değerlendirilebilir.

⁶³ Yayınlandığı Resmi Gazete 06.01.1961/10700.

Gümrük Kanunu'na⁶⁴ göre ise malul ve sakatların kullanımına özel eşyalar gümrük vergisinden muafır. Özürlülerden uygun şartları taşıyanların yurtdışından getirecekleri özel tertibatlı araçlar gümrük vergisinden muafır.

Özürlüler Kanunu'nun 22. maddesi 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nun aşağıda verilen 8. maddesine özürlüleri de eklemiştir. Böylece Bakanlar Kurulu brüt 200 m²'yi geçmeyen tek meskeni olan özürlülerin tabi olduğu Emlak Vergisi oranını düşürmek veya tamamen kaldırmakla yetkilendirilmiştir. Bu yetki neticesinde Bakanlar Kurulu tarafından özürlü bireylerin 2007 ve müteakip yıllar için 200 m²'yi geçmeyen tek meskenlerinde Emlak Vergisi sıfıra indirilmiştir.

“Bakanlar Kurulu, kendisine bakmakla mükellef kimsesi olup on sekiz yaşını doldurmamış olanlar hariç olmak üzere hiçbir geliri olmadığını belgeleyenlerin, gelirleri münhasıran kanunla kurulan sosyal güvenlik kurumlarından aldıkları aylıktan ibaret bulunanların, gazilerin, özürlülerin, şehitlerin dul ve yetimlerinin Türkiye sınırları içinde brüt 200 m²'yi geçmeyen tek meskeni olması (intifa hakkına sahip olunması hali dahil) halinde, bu meskenlerine ait vergi oranlarını sıfıra kadar indirmeye yetkilidir. Bu hüküm, yukarıda belirtilenlerin tek meskene hisse ile sahip olmaları halinde hisselerine ait kısım hakkında da uygulanır. Muayyen zamanda dinlenme amacıyla kullanılan meskenler hakkında bu hüküm uygulanmaz”

Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'na⁶⁵ göre ise, sakatlık dereceleri % 90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar motorlu taşıtlar vergiden müstesnadır.

Taşıtların kullanımı ile ilgili bir başka vergi indirimi de Özel Tüketim Vergisi üzerinden sağlanmaktadır. 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'na⁶⁶ göre, sakatlık derecesi % 90 ve üzerinde olan özürlüler beş

⁶⁴ Yayımlandığı Resmi Gazete 04.11.1999/23866.

⁶⁵ Yayımlandığı Resmi Gazete 23.02.1963/11342.

⁶⁶ Yayımlandığı Resmi Gazete 12.06.2002/24783.

yılda bir defaya mahsus olarak yeni otomobil ve bir kısım ticari araçlarda özel tüketim vergisinden muafır.

Özürlü bireylerin toplumsal hayata katılımı açısından demokratik haklarını kullanabilmeleri de gerekir. Bu amaçla 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanunda⁶⁷ özürlülerin seçme hakkını etkin olarak kullanabilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Sözü edilen Kanuna göre, seçmen kütüğü yazımı sırasında, seçmenin oyunu kullanmasını engelleyecek bir özürlülüğü varsa forma kaydedilmekte, seçim zamanında ise özürlü seçmenlerin oylarını rahatlıkla kullanabilmeleri için gerekli tedbirler alınmaktadır. Özürlülerin oy verme gününde sandık başında bekletilmeden oy vermeleri sağlanmakta, körler, felçliler veya bu gibi bedeni sakatlıkları açıkça belli olanlar, ilgili seçim çevresi seçmeni olan akrabalarından birinin, akrabası yoksa diğer herhangi bir seçmenin yardımı ile oylarını kullanabilmektedirler.

7. AYRIMCILIK İLE İLGİLİ DÜZENLEMELER

Anayasa'nın 10. maddesinde “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” denilmektedir.

Bu çerçevede Özürlüler Kanunu'nun genel esaslarının ortaya konulduğu 3. maddesi “Özürlüler aleyhine ayrımcılık yapılamaz; ayrımcılıkla mücadele özürlülere yönelik politikaların temel esasıdır” demekte ve ayrımcılık⁶⁸ konusuna özel bir vurgu yaparak devlete özürlülere yönelik ayrımcılık ile mücadele etme görevi yüklemektedir. Zira özürlü

⁶⁷ Yayımlandığı Resmi Gazete 02.05.1961/10796.

⁶⁸ **Ayrımcılık**, paylaşılan ortak bir özellik nedeniyle, grubun tüm üyelerine başkaca özellikler atfederek olumsuz tutum ve davranışlar sergilenmesi olarak tanımlanabilir. Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme ise “Engelliliğe dayalı ayrımcılık siyasi, ekonomik, sosyal, kültürel, medeni veya başka herhangi bir alanda insan hak ve temel özgürlüklerinin tam ve diğerleri ile eşit koşullar altında kullanılması veya bunlardan yararlanılması önünde engelliliğe dayalı olarak gerçekleştirilen her türlü ayırım, dışlama veya kısıtlamayı kapsamaktadır. Engelliliğe dayalı ayrımcılık makul düzenlemelerin gerçekleştirilmemesi dâhil her türlü ayrımcılığı kapsar” demektedir.

bireylerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımı için yetersizliklerine dayalı dışlanma ve ayrımcılık fiillerinin önlenmesi, toplumsal hizmetlere erişimlerinin önündeki yasal, toplumsal ve siyasal tüm engellerin kaldırılması gereklidir.

Özürlüler Kanunu'nun 41. maddesi ise 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun⁶⁹ 122 inci maddesinin birinci fıkrasında geçen "dil, ırk, renk, cinsiyet," ibaresinden sonra gelmek üzere "özürlülük," ibaresini eklemiştir. Sonrasında Türk Ceza Kanunu 122. maddesi;

"Kişiler arasında dil, ırk, renk, cinsiyet, özürlülük, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım yaparak;

- a) Bir taşınır veya taşınmaz malın satılmasını, devrini veya bir hizmetin icrasını veya hizmetten yararlanılmasını engelleyen veya kişinin işe alınmasını veya alınmamasını yukarıda sayılan hallerden birine bağlayan,*
- b) Besin maddelerini vermeyen veya kamuya arz edilmiş bir hizmeti yapmayı reddeden,*
- c) Kişinin olağan bir ekonomik etkinlikte bulunmasını engelleyen, Kimse hakkında altı aydan bir yıla kadar hapis veya adli para cezası verilir"* demektedir.

Özürlü bireyler ile vücut bütünlüğü tam ve sağlam olanlar arasında yapılabilecek dayanaksız ve keyfi ayırımların önüne geçilmesini amaçlayan bu düzenleme ile ayrımcılıkla mücadele temelinde ciddi yaptırımlar getirildiği görülmektedir.

Ceza Kanunu'nun 122. maddesi çerçevesinde istihdam alanındaki ayrımcılık ile ilgili olarak ise *"kişinin işe alınmasını veya alınmamasını"* denilerek salt işe alımla ilgili bir ayrımcılık yasağı getirildiği belirtilmelidir. İş ilişkisinin devamı ve sona ermesi aşamalarında ayrımcılığın önlenmesine yönelik bir düzenleme ise yapılmamıştır. Elbette bu açıdan ortaya çıkan boşluk İş Kanunu'na tabi iş ilişkileri bakımından eşit davranma ilkesini düzenleyen İş Kanunu'nun *"İş ilişkisinde dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep benzeri*

⁶⁹ Yayımlandığı Resmi Gazete 12.10.2004/25611.

sebeplere dayalı ayırım yapılamaz" diyen 5. maddesi hükmü ile doldurulabilir. Ancak bu eksiklik asıl olarak 2009 yılında çıkarılan Yurtiçinde İşe Yerleştirme Hizmetleri Hakkında Yönetmelik ile giderilmiştir. Zira sözü edilen Yönetmeliğin "ayrımcılık yasağı" başlıklı 17. maddesinde

"işe alınmada; iş seçiminden, başvuru formları, seçim süreci, teknik değerlendirme, önerilen çalışma süreleri ve şartlarına kadar olan aşamaların hiçbirinde özürlüler ve eski hükümlüler aleyhine ayrımcı uygulamalarda bulunulamaz.

Çalışan özürlü ve eski hükümlülerin aleyhine sonuç doğuracak şekilde, diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamaz.

Ayrımcılık veya farklı muamele gösteren kamu kurum ve kuruluşları ile işverenler için 26/9/2004 tarihli ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanununun 122 nci maddesi hükümleri uygulanır" denilmektedir.

Böylece gerek işe alınma gerekse de iş ilişkisinin devamı ve sona ermesi aşamalarında ayrımcılığın önlenmesi doğrultusunda önemli bir adım daha atılmıştır.

Diğer yandan Özürlüler Kanunu'nun istihdam başlıklı 14. maddesi cezai bir yaptırım öngörmemekle birlikte hem işe alım sürecinin hiçbir aşamasında özürlülerin aleyhine ayrımcı uygulamalarda bulunulamayacağını, hem de çalışan özürlülerin aleyhinde sonuç doğuracak şekilde, özüyle ilgili olarak diğer kişilerden farklı muamelede bulunulamayacağını düzenlemektedir.

Ancak ayrımcı düşünce ve davranışların bazen açık, çoğu zaman ise örtülü olarak karşımıza çıktığı, hukuki eşitliği güvence altına alan düzenlemeler yolu ile ancak **açık ayrımcı uygulamaların**⁷⁰ ortadan

⁷⁰ **Açık ayrımcılık** (doğrudan ayrımcılık), doğrudan ve somut biçimde algılanıp, doğrulanabilen ayrımcılık türüdür ve bir kimsenin karşılaştırılabilir durumlarda diğerlerine göre daha az tercih edilir bir muameleyle tutulması, şimdiye kadar tutuluyor olması veya tutulma ihtimali olması durumu olarak tanımlanır (Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı, 2005, 13). Eğer yapılan uygulama "meşru ve haklı bir gerekçe"ye sahipse ve amacı aşmıyorsa durum ayrımcılık sayılmayacaktır. Doğrudan ayrımcılığın, güdü/saik ile bir ilgisi yoktur. Düşmanca bir niyetle, kötülük yapma isteği ile hareket edilmiş olması şart değildir. "Öyle olduğu sanılan özelliklere" ya da "olduğu sanılan bağlantı"ya bağlı ayrımcılığı da kapsamaktadır. Açık ayrımcılıkla genellikle insanların meşru ve haklı bir gerekçe sunabildiği vaka sayısı çok

kaldırılabilmesi, **örtülü ayrımcılığın**⁷¹ ortadan kaldırılması için ise ayrımcılığı ortaya koyan değer yargılarının değiştirilmesi doğrultusunda kamuoyunun oluşturulması gerektiği unutulmamalıdır.

Diğer yandan negatif ve dışlayıcı tutumlar özürlü bireylerin topluma katılım ve haklardan tam olarak yararlanmalarına engel olmaktadır. Deneyimler göstermiştir ki, özellikle zihinsel özürlülere korku ve acıma yüklü bakış, önyargıların bir sonucudur. Uygun tedavi, eğitim ve rehabilitasyon yöntemlerinin uygulanması halinde kendileri ya da toplum açısından hiçbir şekilde tehlikeli olmayan zihinsel özürlüler, diğer özürlü gruplarıyla birlikte toplumsal yaşamın zenginliği ve rengi olarak düşünülmelidir. Bu nedenlerle, fırsat verildiğinde özürlülerin de toplumsal yaşamın her alanına katkıda bulunabileceği algısının yerleştirilebilmesi için toplumun bilgilendirilmesi, özürlülerin hak ve özgürlük sahibi bireyler olduğu konusunda farkındalık yaratılması gerekmektedir (Çağlar, 2009, 45). Bu temel düşünceden hareketle Özürlüler Kanunu ile 3984 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayınları Hakkında Kanunda değişiklik yapılmış ve yapılacak yayınlarda *"kadınlara, güçsüzlere, özürlülere ve çocuklara karşı şiddetin ve ayrımcılığın teşvik edilmemesi"* gerektiğini düzenlemiştir. Ancak tüm bu olumlu düzenleme ve gelişmelere rağmen özürlülere yönelik toplumsal duyarlılığı arttıracak yeni çabaların desteklenmesine ihtiyaç olduğu kesindir. Birleşmiş Milletlerin 1993 tarihli Özürlüler İçin Fırsat Eşitliği Konusunda Standart Kurallar belgesi de, devletlerin özürlüler ve özürlülerle ilgili politikalarına ilişkin bilgilendirme kampanyalar başlatması ve desteklemesi gerektiği belirtir. Belgeye göre devletlerce yapılacak ya da desteklenecek bu kampanyalarda, özürlülerin diğer insanlarla aynı haklara ve yükümlülüklerle sahip olduklarının ve de toplumsal hayata tam katılımlarına engel olan tüm engelleri ortadan kaldıracak kararların alınması gerektiği mesajı verilmelidir.

---

sınırlıdır. Ayrımcılık yapıldığı kolayca anlaşılabilir, ama zamanla daha örtülü (dolaylı) olarak yapıma eğilimindedir ve bu da ispatı zorlaştırır.

⁷¹ **Örtülü ayrımcılık** (dolaylı ayrımcılık), doğrudan ve somut değil, örtülü biçimde yapılan ve bu nedenle de kanıtlanabilmesinde güçlük çekilen ayrımcılık türüdür. Aslında görünüşte tarafsız görünen bir hüküm, kriter ya da uygulamanın farklı ırk, etnik köken, din, inanç, yaş, özürlülük ve cinsel tercihe sahip bir kişiyi diğerlerine kıyasla daha dezavantajlı bir konuma sokması ve bunun nedenini açıklayan "haklı ve meşru bir gerekçe" olmamasıdır.

SONUÇ

Çağdaş ülkelerde özürlü bireylerin hakları yasal düzenlemelerle güvence altına alınmaktadır. Türkiye'de ise, konuya ilişkin pek çok yasal düzenlemeden söz edilebilir. Ancak Anayasamız özürlü bireylere yönelik diğer yasal düzenlemelere hukuki bir dayanak sağlayan maddeleri nedeniyle ve 5378 sayılı Özürlüler Kanunu özürlü bireylerin haklarını koruma altına alan özel bir yasal düzenleme olarak diğer yasal metinlerden ayrılarak öne çıkar.

07.07.2005 tarih ve 25868 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan, amacı; özürlülerin toplumsal yaşama tam ve etkin katılımının sağlanması olan 5378 sayılı "Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun" bir yandan yeni düzenlemeler getirmekte iken diğer yandan özürlüleri ilgilendiren bazı yasal düzenlemelerde değişiklikler yapmaktadır. İnsan haklarına dayalı "ayrımcılıkla mücadele" eksenli bir sosyal politikanın çerçevesini belirleyen Özürlüler Kanunu'nun ruhunu özürlülük alanında fırsat eşitliği, insan hakları ve ayrımcılığın önlenmesi ilkeleri oluşturmaktadır. Bu esaslar doğrultusunda Özürlüler Kanunu ile ulaşılabilirlik, istihdam, bakım ve sosyal güvenliğe ilişkin sorunların çözümü, özürlü bireylerimizin her bakımdan gelişmeleri ve toplumsal hayata tam katılımlarının sağlanması ve bu hizmetlerin koordinasyonu için gerekli düzenlemelerin yapılmasının yasal çerçevesi belirlenmiştir. Böylelikle yasa ile getirilen düzenlemelerin uygulanması sağlanarak özürlü bireylerin önündeki engellerin kaldırılması yönünde önemli sayılabilecek adımlar atılmıştır.

Sürecin devamında 5378 sayılı Özürlüler Kanunu'nda çıkarılması öngörülen yönetmelikler Resmi Gazete' de yayımlanarak yürürlüğe girmiş ve Kanuna işlevsellik kazandırılmıştır. Uygulamada elbette eksiklikler söz konusudur ve birçok eleştiri getirilebilir. Ancak istikamet olumlu yönde olduğu da vurgulanmalıdır.

KAYNAKLAR

- ALPAGUT Gülsevil (2004). "4857 sayılı Yasa'da İşverenin Özürsüzlü, Eski Hükümlü ve Terör Mağduru Çalıştırma Zorunluluğu", Mercek, Y.9, S.4, Nisan 2004.
- ALPAGUT Gülsevil (2005). "Özürsüzlüler Hakkında Kanun ve Özürsüzlü Çalıştırma Zorunluluğu Konusunda Mevzuattaki Son Değişiklikler", Mercek, Y.10, S.40, Ekim 2005.
- ALTAN Ömer Zühtü (1976). Sakatlar ve Türkiye'de Çalışma Sorunları, Eskişehir Ticari İlimler Akademisi, No. 146/90, Eskişehir.
- ALTAN Ömer Zühtü (1998). "Kota Tekniği ve Kota Oranlarının Yükseltilmesinde Ülkemizde Daha Çok Sakatın İstihdam Edilebilmesine Yardımcı Olabilir mi?", Mercek Dergisi, MESS, Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası, s. 25-33.
- ALTAN Ömer Zühtü (2004). Sosyal Politika Dersleri, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No. 1592, Eskişehir.
- ALTAN Ömer Zühtü (2008). Sosyal Politika. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayını.
- AYDIN Ufuk (2002). "İşverenlerin Özürsüzlü İşçi Çalıştırma Sorumluluğu", <http://www.eso-es.net/kurumsal/yazi.asp?15> adresinden 06.08.2002 tarihinde elde edilen nüsha.
- AYDIN Yusuf (1991). Sakatların İstihdamı Hakkında Tüzük Uygulaması Açısından Sakatların Çalışma Sorunlarının İncelenmesi ve Zonguldak Örneği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ayrımcılıkla Mücadele Bir Eğitim El Kitabı (2005). Avrupa Topluluğu Resmi Yayınlar Bürosu, İtalya.
- AYTAÇ Serpil (1993). Sakatların Mesleki Rehabilitasyonu ve İstihdamı, Verimlilik Dergisi, Milli Prodüktive Merkezi Yayınları, S.2.
- BAKIRCI Nadi ve diğerleri (2006). "Özürsüzlülerin Sağlık Hizmetlerine Ulaşmadaki Zorlukları: Ön Çalışma", Ulusal Katılımlı Kent ve Sağlık Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı, 7-9 Haziran 2006, s.185-186.

- BEYAZOVA Mehmet (1986). "Mesleki Rehabilitasyon Açısından Sakatların Değerlendirilmesi", Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi, C.4, S.2-3, Mayıs-Eylül 1986.
- CANİKLİOĞLU Nurşen (1991). Türk Hukukunda Sakat ve Eski Hükümlü Çalıştırma Yükümlülüğü, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- ÇAĞATAY Güler (2006). "Kent Ergonomisi", Ulusal Katılımlı Kent ve Sağlık Sempozyumu Bildiri Özetleri Kitabı, 7-9 Haziran 2006, s.86-92.
- ÇAĞLAR Selda (2009). Uluslararası Hukuk ve Türk Hukuk Sisteminde Engellilerin Eğitim Hakkı ve Devlet Yükümlülükleri, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- DİE, Türkiye Özürsüzlüler Araştırması, (2002).
- EKMEKÇİ Ömer (1987). "Yeni Tüzük Hükümleri Uyarınca Sakat İşçi Çalıştırma Yükümü", İstanbul Barosu Dergisi., C.IV, S.6., İstanbul.
- GÖZE Ayferi (1976). Sosyal Devlet Sistemi, İstanbul.
- GÜVEN Sami (1995). Sosyal Politikanın Temelleri, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- İNSEL, Ahmet (2009). "Fırsat Eşitliği Değil, Eşitlik!", Radikal İki, 15.2.2009
- KARATAŞ Kasım (2001). "Özürsüzlülerin İstihdamı ve Çalışma Yaşamında Karşılaşılan Sorunlar", Kasım Karataş (Ed), Görme Özürsüzlüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları ve Meslek Tanımları, Körler Federasyonu Yayını, No:4, 2001b:141-151, Ankara.
- KARATAŞ Kasım (2002). "Engellilerin Toplumla Bütünleşme Sorunları", Ufku Ötesi Bilim Dergisi, C.2, S.2, Kasım 2002, s.43-55.
- KONGAR Emre (1972). Sosyal Çalışmaya Giriş, Ankara, Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- KONGAR Emre (1978). İnsani Yönlendirme ve Sosyal Hizmetler, Ankara.
- KORAY Meryem-TOPÇUOĞLU Alper (1995). Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- KORKUT Levent (2009). Ayrımcılık Karşıtı Hukuk, İnsan Hakları Gündemi Derneği, Ankara.
- KURT Dilek (1997). "Çalıştırma Zorunluluğu İstihdam İçin Çözüm mü?", Mercek, Y2, S.7, Temmuz 1997.

- KUT Sema (1981). Sakatlıklar ve Sosyo-Ekonomik Önlemler, Halk Sağlığı ve Sakatlıklar Sempozyumu, Ankara.
- KUTAL Gülten (1993). "Sakatların Ekonomik Hayata Katılması", İş Hukukunun Ulusal ve Uluslararası Temel ve Güncel Sorunları, Kamu-İş, Ankara.
- MEŞHUR A. Filiz (2004). "Özürülülerin Çalışma Yaşamına Katılma Gereği ve Uygulanan İstihdam Politikalarının Değerlendirilmesi", ÖZ-VERİ Dergisi, Aralık 2004, Cilt: 1 Sayı: 2, <http://www.ozida.gov.tr/ozveri/ov2/ov2ozcalyaskatilma.htm> (Erişim Tarihi:13.03.2009).
- MERT Gülten (1990). "Özürülülerin Rehabilitasyon Sorunları ve İlgili Çalışmalar", Atatürk Üniversitesi Tıp Bülteni, C.22, S.4, Nisan 1990.
- ÖLÇEN Maksule ve ÖLÇEN Ali Nejat (1991). Özürülüler Hukuku, Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı Yayın No: 1, Ankara.
- ÖN RAPOR HAZIRLAMA KOMİSYONU (2005). II.Özürülüler Şurası, Özürülülerin İşgücü Piyasasına Katılımı Taslak Raporu,T.C.Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı, Bilgi İşlem Dairesi Başkanlığı, s.52-63.
- ÖZGÖKÇELER Serhat ve ALPER Yusuf (2010). "Özürülüler Kanunu'nun Sosyal Model Açısından Değerlendirilmesi", İşletme ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, C.1, S.1, s.33-54.
- ÖZTUNA Bedi Nur (1971). "Lütfen, Davamıza Bütün Derinlikleri İle Kulak Veriniz...", Sakatlar Dünyası, S.1, Temmuz 1971.
- ÖZÜRLÜLER ŞURASI (1999). Çağdaş Toplum Yaşam ve Özürülüler Komisyon Raporları Genel Kurul Görüşmeleri, Ankara.
- Özürülü Nüfusun Temel Nitelikleri, http://www.ozida.gov.tr/arastirma/tr_ozurlululer_arastirmasi/blm1.pdf (Erişim Tarihi: 15.01.2010).
- II. Özürülüler Şurası, Yerel Yönetimler ve Özürülüler, Komisyon Raporları ve Genel Kurul Görüşmeleri, 26-28 Eylül 2005, T. C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı Yayını, Ankara.
- Sakatlar İçin Ulusal Eylem Planı (1993). Ç.S.G.B. Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu, Ankara.
- SEYYAR Ali (2000). "Uluslararası Boyutuyla Özürülü Kota Sistemi", Kamu-İş Dergisi, S.1, C.6, Ekim 2000.

- SEYYAR Ali (2006). Özürülüler Adanmış Sosyal Politika Yazıları, Adapazarı Büyükşehir Belediyesi.
- SÖZER Ali Nazım (1994). Türkiye'de Sosyal Hukuk, Kamu-İş Yayınları, Ankara.
- ŞAHİN Hatice (2004). "Engellilik Kimin Sorunu? Bireyin mi, Toplumun mu?", Özveri, Sayı:1.
- ŞİŞMAN Yener (1995). Türkiye'de Sakat Çalıştırma Yükümlülüğünün Düzenlenmesi ve Uygulanması, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- TELİMEN Osman (1971). "Kişisel Özelliklerinden Dolayı İş Bulma İmkânı Sınırlı Olanlar Sorunu", Sevk ve İdare Dergisi, S.38, Ekim 1971.
- TUFAN İ., ARUN, Ö. (2006). Türkiye Özürülüler Araştırması 2002 İkincil Analizi, Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu, Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Grubu, Ankara.
- Türkiye Özürülüler Araştırması 2002. (2004). T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı, DİE Matbaası, Ankara.
- UŞAN M. Fatih (1999). İş Hukukunda Sakat İstihdamı, Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası, Ankara.
- UŞAN M. Fatih (2003). Mesleki Eğitim ve İstihdam Devlet Personel Rejimi ve İş Mevzuatı, e-akademi Hukuk, Ekonomi ve Siyasal Bilimler Aylık İnternet Dergisi, S.15, s.1-50.
- WINTER Jerry Alan (Çev. Mehmet ERGÜN) (2004). "Toplumsal Bir Sorun Çözümleyici Olarak Özürülü Hakları Hareketinin Gelişimi (The Development of The Disability Rights Movement As a Social Problem Solver)", Özveri Dergisi, C.1, Sayı 2, <http://www.ozida.gov.tr> (Erişim Tarihi: 09.04.2009).
- YILMAZ Zuhâl (2004). Çalışan Özürülülerin İş Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunları Etkileyen Etmenler, Özveri Dergisi, Cilt. 1, Sayı: 2, s.153- 375, Aralık 2004.
- YILMAZ Zuhâl (2004). Çalışan Özürülülerin İş Yaşamında Karşılaştıkları Sorunlar ve Bunları Etkileyen Etmenler, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- <http://www.ozida.gov.tr/engelsizturkiyeprojesi.htm>, Erişim Tarihi: 09.04.2009.

<http://www.6nokta.org.tr/#105> (Erişim Tarihi: 09.04.2009).

<http://www.ozida.gov.tr/raporlar/uluslararası/bm/ozurluhaklaribildirgesi/BMsakathaklaribildirisi.htm> (Erişim Tarihi: 15.01.2010).